

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра педагогіки

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Т. О. Дороніна
(підпис) (прізвище, ініціали)

Реєстраційний № _____

«___» _____ 20__ р.

«___» _____ 20__ р.

ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У
ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Магістерська робота

студентки групи: ЗПВШМ-17

(шифр групи)

ступінь вищої освіти: магістр

спеціальності: 011 Освітні, педагогічні науки

спеціалізація: Педагогіка вищої школи

Коваленко Ії Анатоліївни

Керівник: доктор педагогічних наук, професор

Дороніна Т. О.

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

(підпис)

(прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис)

(прізвище, ініціали)

(підпис)

(прізвище, ініціали)

(підпис)

(прізвище, ініціали)

(підпис)

(прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ	7
1.1. Проблематизація феномену гендерної освіти у сучасному психолого-педагогічному дискурсі	8
1.2. Визначення сутності ключових понять дослідження	15
1.3. Обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування гендерної культури майбутнього вчителя.....	27
Висновки до першого розділу.....	38
РОЗДІЛ 2. СТАН СФОРМОВАНOSTІ ТА МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН	40
2.1. Методика дослідження.....	40
2.2. Аналіз стану сформованості гендерної культури майбутніх вчителів.....	44
Висновки до другого розділу.....	72
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76
ДОДАТКИ	87

ВСТУП

Актуальність теми. Перетворення України в сучасну демократичну державу європейського типу супроводжується рядом проблем, пов'язаних зі світоглядним, моральним, духовним потенціалом і кожної особистості, і українського суспільства загалом. У свою чергу, суспільні перетворення суттєво змінюють усталені способи життєдіяльності, суспільні норми й ідеологічні конструкції, що їх визначають. Підкреслимо, що сьогодні українська держава прагне до створення громадянського суспільства, основу якого становлять нові гуманітарні засади, що є передумовою демократичного устрою. Життєздатність громадянського суспільства можлива лише за умови формування демократичної культури. Трансформація національного життя в умовах глобалізації, всеосяжні світові масштаби діяльності, зв'язків, стосунків, долання кордонів зумовили потребу використання поняття «гендер» у багатьох теоретичних і практичних перетвореннях сучасного українського суспільства.

Україна як європейська держава ставить своїм завданням не лише забезпечення успішних соціально-політичних та соціально-економічних реформ, але й досягнення нової якості життя, гармонізації суспільних відносин. Система освіти як один із найважливіших соціальних інститутів, живо реагує на всі зміни та процеси, які відбуваються в державі і в суспільстві в цілому, тому освіта є одним із вагомих факторів, що впливає на просування принципів гендерної рівності.

Сьогодні перед працівниками освіти з особливою гостротою ставиться вимога щодо формування нової особистості учня, вільної від стереотипних уявлень, переконань та упереджень, що мають будь-який дискримінаційний характер. Нова особистість повинна не лише усвідомлювати свої права та відповідальність перед суспільством, але й права людей, які її оточують. Успішне розв'язання цього завдання залежить від організації гендерної освіти та виховання в навчальних закладах [8, с. 11].

Актуальною вимогою нашого часу стало упровадження гендерного компоненту до вітчизняної освітньо-виховної системи. У багатьох працях українських і зарубіжних учених висвітлюється гендерна освітня проблематика: гендерний підхід в освіті розвинутих країн Європи на різних етапах розвитку (І. Даценко, М. Зубілевич, Л. Ковальчук, В. Кравець, Л. Яворська), формування гендерної педагогіки (С. Гришак, Т. Дороніна, О. Луценко, Л. Штильова), гендерні аспекти навчання і виховання учнівської молоді (Т. Голованова, Т. Дороніна, І. Іванова, О. Остапчук, О. Петренко, О. Цокур), гендерна соціалізація молоді (О. Кікінежді, О. Рассказова, С. Харченко) тощо.

Ученими доводиться, що особливий вплив на розвиток та самореалізацію особистості на сучасному етапі мають процеси, що відбуваються в галузі освіти. Найбільш помітні перетворення сьогодні здійснюються у вищій школі, яку вважають однією з найважливіших складників усього освітнього процесу. Через це в умовах сьогодення розробка низки проблем теорії і практики професійної освіти майбутніх фахівців з урахуванням гендерного фактору є особливо актуальною, оскільки вона повинна сприяти ефективному формуванню в них цілої низки професійно важливих якостей особистості – гендерної свідомості, гендерної культури, гендерної чутливості, а також компетентності в сфері професійного розвитку.

Отже, актуальність теми дослідження обумовлена потребами сучасного суспільства в підготовці вчителів нового типу, здатних реалізувати себе професійно та особисто в педагогічній діяльності, чого неможливо досягти без урахування гендерних особливостей педагогічної культури вчителя.

Тему магістерської роботи затверджено на засіданні кафедри педагогіки Криворізького державного педагогічного університету (Протокол №4 від 16 листопада 2017 року) та Вченою радою Криворізького державного педагогічного університету (Протокол №5 від 21 грудня 2017 року)

Мета дослідження – з'ясування особливостей формування гендерної культури майбутніх учителів у процесі вивчення педагогічних дисциплін.

Відповідно до теми дослідження було визначено такі завдання:

- 1) здійснити аналіз психолого-педагогічної літератури щодо формування гендерної культури майбутніх учителів;
- 2) визначити базові поняття проблеми формування гендерної культури майбутніх учителів у процесі вивчення педагогічних дисциплін;
- 3) схарактеризувати стан сформованості гендерної культури майбутніх учителів;
- 4) узагальнити зібрані данні і матеріали та запропонувати рекомендації щодо ефективності умов формування гендерної культури майбутніх учителів у процесі вивчення педагогічних дисциплін.

Об'єкт дослідження – освітній процес в закладах вищої освіти.

Предмет дослідження – зміст, форми та методи формування гендерної культури майбутніх учителів у процесі вивчення педагогічних дисциплін.

Для розв'язання поставлених завдань застосовувалися такі методи:

- *теоретичні* (аналіз, синтез, узагальнення, пояснення) для з'ясування вихідних положень гендерної теорії в освіті, виявлення головних дефініцій дослідження та систематизації отриманої у ході дослідження наукової інформації щодо формування гендерної культури майбутніх учителів;
- *емпіричні* (бесіда, анкетування, тренінг, експеримент) дозволили вивчити процеси, встановити об'єктивні закономірності виховання і формування гендерної культури майбутніх вчителів.

Джерельну базу дослідження становлять:

– *вітчизняні нормативно-правові акти*, що унормовують впровадження гендерного складника до системи освіти, зокрема педагогічної (Закони України «Про освіту»; «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків»; Проект: «Стратегії упровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2021»);

– *інтерпретаційні джерела науково-теоретичного характеру*: монографії, наукові публікації у психолого-педагогічних періодичних виданнях;

– *дидактичні джерела*: підручники та навчальні посібники з питань гендерної педагогіки та психології.

Практичне значення одержаних результатів полягає у визначенні ефективних форм та методів формування гендерної культури майбутніх учителів. На основі матеріалів роботи було сформовано навчальну програму з курсу «Гендерний вимір освіти» для магістерського (другого) рівня навчання з урахуванням педагогічного спрямування. Окремі теми курсу можуть бути винесені на самостійне опрацювання у курсі «Загальної педагогіки та «Методики виховної роботи» для студентів бакалаврату (відповідно другого та третього курсів).

Апробація результатів дослідження. Матеріали роботи частково висвітлювалися під час науково-практичних заходів різного рівня:

- міжнародна науково-технічна конференція «Розвиток промисловості та суспільства» (Кривий Ріг, 2016 р.);
- всеукраїнська науково-практична конференція «Модифікація концепції соціально-педагогічної діяльності та соціальної роботи в Україні у контексті реалізації Цілей сталого розвитку суспільства» (Харків, 2017 р.);
- науково-методичний семінар з історії освіти «Сучасні вимоги до організації та проведення історико-педагогічних досліджень» (Київ, 2017 р.);
- регіональний науково-практичний семінар «Використання новітніх педагогічних технологій в умовах модернізації сучасної освіти» (Кривий Ріг, 2017 р.);
- регіональний науково-практичний семінар «Шкільна освіта в сучасному освітньому просторі: концепція «Нової української школи»» (Кривий Ріг, 2018 р.);
- міждисциплінарний науково-методичний семінар «Гендерні дослідження: від теорії до практики» (Кривий Ріг, 2017 р.);
- на засіданнях кафедри педагогіки Криворізького державного педагогічного університету (2017–2018 рр.).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено в 3 публікаціях, серед яких: 3 – одноосібні, 1 – у фаховому збірнику наукових праць «Педагогіка вищої та середньої школи», 2 – у збірниках матеріалів і тез конференцій.

Структура та обсяг роботи складається зі вступу, 2 розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи 102 сторінки, з яких 75 основного тексту. В основному тексті міститься 10 таблиць на 10 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

У розділі представлено теоретичне осмислення проблеми формування гендерної культури майбутніх учителів шляхом поступового висвітлення питань, що визначають актуальність упровадження гендерного складника до сучасної системи освіти, презентують дефініції ключових понять дослідження, та дозволяють обґрунтувати організаційно-педагогічні умови формування гендерної культури майбутніх вчителів у процесі вивчення педагогічних дисциплін.

1.1. Проблематизація феномену гендерної освіти у сучасному психолого-педагогічному дискурсі

Пріоритетним напрямом сучасної державної політики України обраний шлях інтеграції до європейського та світового співтовариства. Прийняття стандартів, що відповідають принципам демократичного суспільства означає забезпечення рівних прав і можливостей для громадян держави та подолання всіх видів дискримінації які б обмежували вільний розвиток особистості.

На сьогодні в Україні ратифіковано базові міжнародно-правові акти і нормативні положення для забезпечення впровадження гендерної рівності в суспільстві. В 1995 році було прийнято важливий історичний документ, Пекінську Декларацію та Платформу Дій. В якій йдеться про поліпшення становища жінок на шляху їх активного залучення до усіх сфер суспільного та приватного життя шляхом забезпечення всебічної і рівної участі у прийнятті рішень з економічних, соціальних, культурних і політичних питань. Права жінок і дівчат є невід'ємним і нероздільним складником загальних прав людини. У 1980 році були підписані ключові договори з прав людини, включно з Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.

Гендерна рівність закріплена у Конституції України. Для вивчення гендерних процесів в Україні важливими є Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 р. № 2866 – IV та проект «Гендер у розвитку» Програми Розвитку Організації Об'єднаних Націй, результати вивчення якого подано в колективних монографіях «Гендерний аналіз українського суспільства» й «Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства» [22; 23, с. 202].

Тенденції розвитку інституту конституційно-правового статусу жінок в Україні розкриває Н. Аніщук та подає рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства України в сфері державної політики з урахуванням становлення нових соціально-політичних, економічних і інших відносин. С. Гришак обґрунтовує підготовку майбутніх спеціалістів соціальної сфери до реалізації ідеї гендерної рівності в професійній діяльності, наголошує, що гендер, на відміну від біологічної статі, має соціальне походження, він конструюється через певні інститути соціалізації, культурні норми, розподіл праці, наявні в суспільстві ролі і стереотипи та відтворює відносини влади і нерівності, які, у свою чергу, можна реконструювати [3; 29]. На укріплення інституційних механізмів забезпечення гендерної рівності з комплексним підходом до подолання інституційних обмежень у сфері гендерної рівності спрямована *Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року*.

У 2014 році було досягнуто угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. В нормативних документах Угоди йдеться про гарантування рівних можливостей для жінок та чоловіків у сферах працевлаштування, освіти, навчання, економіки, у суспільстві та прийнятті рішень.

Законодавча база України щодо гендерної рівності також включає *Стратегію та План Дій у сфері прав людини*, прийняті 2015 р., метою яких є гарантування рівних прав та можливостей для жінок та чоловіків в усіх сферах життя. Прийняття Урядом Національного плану дій з виконання резолюції

Ради Безпеки ООН №1325 (2016) є важливим кроком у напрямку реалізації програми «Жінки, Мир, Безпека» в Україні. Нещодавно в українському законодавстві з'явилися поправки про попередження домашнього насильства, криміналізувавши цей злочин, що відповідає положенням Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція). Гендерна рівність є показником прогресу людства і рушійною силою сталого розвитку будь якої країни.

Прийняті документи покликані допомогти жінкам надати можливість поліпшити свій життєвий рівень та розширити повноваження в суспільстві, але насправді в Україні існує велика кількість прогалин в цьому напрямі, серед яких – доступ жінок до владних структур та поширення дії патріархатних стереотипів щодо призначення жінок. Сучасні дослідники стверджують, що лише 6,7 % представниць жіночої статі залишається будувати професійну кар'єру в сфері науки, техніки, математики.

Так, 15 вересня 2017 року урядом нашої країни було прийнято концепцію «Цілі Сталого Розвитку». Серед цілей концепції є: забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат. Отже, вважаємо справедливим твердження, що гендерна проблематика впродовж останнього десятиліття постійно перебуває в центрі уваги співтовариства. Представництво ООН в Україні підтримує уряд, парламент та громадянське суспільство, забезпечуючи політичну, соціальну та економічну участь жінок, прискорюючи реформи в галузі розширення повноважень жінок та зміцнення їхньої ролі в суспільстві, сприяючи дотриманню Україною своїх зобов'язань за міжнародними угодами, а також досягненню Цілей Сталого Розвитку до 2030 року.

Впровадження європейських принципів реформування вищої освіти шляхом приєднання України до Болонського процесу, сприяло створенню єдиного світового освітнього простору. З'явилися нові можливості для учасників освітнього процесу вільно обмінюватись досвідом, думками та

досягненнями. Отримала розвиток академічна мобільність студентів і викладачів вишів. Обмін кадрів сприяв проведенню спільних освітніх програм з'явилися перші фахівці в галузі гендерних досліджень. Євроінтеграційні процеси в країні ставлять сьогодні перед працівниками освіти з особливою гостротою питання формування нової особистості учня, вільної від стереотипних уявлень, переконань та упереджень, які мають будь-який дискримінаційний характер.

Розвиток гендерних компетенцій педагогів та учнівської молоді як ключових життєвих компетентностей у контексті практик ЄС та Болонського процесу передбачає такі етапи: формування егалітарної свідомості шляхом реконструкції гендерних стереотипів та отримання системи гендерних знань; розвиток гендерної чутливості та гендерної толерантності як демократичних стратегій мислення, здатності актуалізувати і вибудовувати альтернативні до патріархальної культури життєві стратегії і схеми поведінки, реагувати на дискримінацію за ознакою статі; навчання учнів аналізу уявлень про самих себе та своє призначення як жінки/ чоловіка в різних сферах життєдіяльності людини попри психологічний тиск статевих стереотипів і упереджень [25, с. 60].

Базовою умовою впровадження гендерної ідеології в навчально-виховний процес сучасної освіти є дотримання принципу толерантності. В «Декларації принципів толерантності» яка є частиною резолюції Генеральної асамблеї ЮНЕСКО від 1995 року сказано, що толерантність – це повага, сприйняття та розуміння різноманіття культур нашого світу, форм самовиявлення людської особистості, вона уможливує досягнення миру й веде від культури війни до культури миру [33, с. 12]. Серед чинників які сприяють толерантному відношенню можна назвати підвищення рівня знань, більша відкритість, свобода думки тощо. Також толерантність сприяє зміні догматичного мислення на прогресивне, вільне від стереотипів мислення, визнає нормальним відмінності між людьми і проголошує повагу до поглядів інших. Вочевидь, що існує тісний зв'язок між принципами толерантності та

гендерної рівності, так у праці О. Морозової знаходимо влучне міркування: «...глибинний принцип регуляції гендерних відносин, укорінений у почутті особистої гідності та визнанні рівної гідності іншого, у свободі особистої сутності та виявленні чоловіків і жінок» [58, с. 4].

Принцип взаємодії людини з іншими людьми, виникає з розуміння, прийняття та поваги множинності й різноманіття буття, визнання неминучості співіснування індивідуальних відмінностей, а також із готовності будувати свій світ сильним, гнучким щоб бути відкритим до взаємодії з іншими. Толерантність вчителя виражається в здатності зрозуміти, визнати й прийняти учня таким, яким він є, бачити в ньому носія інших цінностей, інших форм поведінки, поважати багатогранність людської думки, запобігати конфліктам або розв'язанню їх гуманними засобами. Ґрунтуючись на принципах толерантності педагоги визначають напрямки виховання гендерної толерантності в учнів.

Цілями гендерної освіти є: зміцнення особистості хлопчика або дівчинки та одночасне розширення їхніх гендерних позицій (можливість зробити індивідуальний вибір без статевої обмеженості); формування здатності конструктивного міжстатевого співробітництва за умов збереження особистої гендерної ідентичності та поваги до гендерної ідентичності інших; формування вмінь свідомого та вільного вибору життєвих стратегій [34, с. 228].

Важливим вважаємо твердження про те, що запровадження гендерної рівності та недискримінації в освіту має здійснюватися згідно з чинними концепціями, програмами, планами, що розроблені центральними органами виконавчої влади, із залученням провідних вчених, незалежних експертів та експерток і врахуванням міжнародного досвіду [99].

Підкреслимо, що в сучасних умовах глобалізації та інтеграції різко зростає культуротворча функція освіти. Освіта є саме тим фундаментом на якому базується інтелектуальний, духовний, соціальний і економічний розвиток суспільства і держави в цілому. Від якості освіти залежить, з якими

знаннями, світоглядом і громадянськими принципами увійде до нового інформаційного суспільства молоде покоління.

Освіта в Україні має структуру європейського типу, вона включає в себе дошкільну освіту, загальну середню освіту, позашкільну освіту, професійно-технічну освіту, вищу освіту, післядипломну освіту, аспірантуру, докторантуру. Зміст вищої освіти України відповідає структурі освіти розвинених країн світу та базується на принципах рівності прав і можливостей статей. Впровадження принципів демократії, вимагає розробки й прийняття нових концепцій і стратегій змісту вищої освіти.

На сучасному етапі в Україні розроблена «Стратегія реформування вищої освіти до 2021 року», серед основних принципів якої: реформування системи освіти на основі філософії «людиноцентризму» як стратегії національної освіти; оновлення законодавчо-нормативної бази системи освіти, адекватної вимогам часу; модернізація структури, змісту й організації освіти на засадах компетентнісного підходу, переорієнтації змісту освіти на цілі сталого розвитку; створення і забезпечення можливостей для реалізації різноманітних освітніх моделей, навчальних закладів різних типів і форм власності, різноманітних форм та засобів отримання освіти; побудова ефективної системи національного виховання, розвитку і соціалізації дітей та молоді; забезпечення доступності та неперервності освіти впродовж життя перехід від процесної до результатної, компетентнісної парадигми освіти тощо [99].

Зміни необхідно проводити у всій освітній системі і зокрема в навчальних програмах та навчальних матеріалах. Освітні програми це основа формування освітньої місії вищого професійного навчального закладу. Навчальні програми, якими керуються ЗВО в практиці сьогодення, містять стереотипні рольові моделі сприйняття статей в професійній сфері, так званий – прихований навчальний план. Цей стиль навчання непомітно впливає на студента та примушує його приймати нав'язану суспільством роль. Таким чином, зміст освіти є впровадженням у зумовлену форму суспільного життя,

певною мірою відбувається підготовка студентів чоловічої статі до домінуючої ролі в суспільстві, а жіночої – до підпорядкованої, що порушує гендерний баланс. У Всесвітній декларації про вищу освіту наголошується, що викладання норм у галузі прав людини та вивчення потреб співтовариств у всіх регіонах світу мають знаходити відображення в навчальних програмах у рамках всіх дисциплін.

Найбільш визначною у гендерній теорії є парадигма соціального конструювання гендеру. Вона зумовлює дослідження гендерної культури, формування механізмів створення категорій мужності й жіночості, а також визначає напрямки знання про нього [21, с. 196]. Гендерні схеми при цьому допомагають учням структурувати уявлення про чоловіче і жіноче, знаходити своє місце в дихотомії статевих ролей, нормативів поведінки та моральних обов'язків.

Додамо, що розвиток гендерного підходу у вивченні явищ і процесів суспільного життя передбачає необхідність визнання того, що відмінності у поведінці чоловіків та жінок визначаються не стільки їхніми фізіологічними особливостями, скільки механізмами тривалої соціалізації, виховання та уявленнями про сутність чоловічого й жіночого, що складаються в кожній культурі [21, с. 197]. Гендерний підхід, стверджують сучасні дослідники, орієнтований на формування й утвердження рівних, незалежних від статі можливостей самореалізації людини в усіх сферах життєдіяльності [25, с. 60].

Опрацьована література свідчить, що для гендерної соціалізації учнівської молоді в Україні характерні такі риси, простежуються суперечності між декларованою гендерною рівністю і реальною асиметрією соціальних і сімейних ролей, притаманних обом статям, а також між універсалізацією гендерних функцій, визнанням важливості суспільної діяльності жінок і стійкістю традиційних гендерних стереотипів у свідомості населення тощо. У такій ситуації зростає значущість гендерного виховання як необхідного компонента успішної соціальної адаптації молоді. В контексті розширення євроінтеграційного простору воно виступає важливим чинником формування

егалітарної поведінки хлопців і дівчат й забезпечення найповнішої самореалізації їх як особистостей у різних сферах суспільного життя [51, с. 116].

1.2. Визначення сутності ключових понять дослідження

В ході дослідження проаналізуємо базові поняття теми, а саме «гендер», «гендерна освіта», «гендерне виховання», «гендерна культура».

Стосовно терміну «гендер», воно дослівно перекладається з англійської як рід (іменник) від латинського genus – рід. Його почав використовувати для позначення поняття «стать в соціальному контексті» в 1958 р., психоаналітик Роберт Столлер який працював на той час в центрі по вивченню гендерної самосвідомості при Каліфорнійському університеті у Лос-Анджелесі. До наукового обігу термін гендер потрапив набагато пізніше в 1986 р., американська дослідниця історії Дж. Скотт в своїй роботі стверджувала, що вивчення гендерної проблематики повинно вийти за межі жіночого питання, зважаючи на питання суспільних відносин та ролей чоловіків та жінок.

Гендерна тематика виникла у зв'язку з очевидністю проблеми нерівності можливостей за ознакою статі при формальній юридичній рівності статей. Боротьба за соціальну рівність на початку ХХІ ст. полягала в тому, щоб можливості людини якомога менше визначалися фактором статі. Коли на законодавчому рівні ця проблема була вирішена, виявилось, що фактична нерівність за ознакою статі все ж таки збереглась у всіх сферах життя [94].

Слід зазначити, що сьогодні поняття «гендер» стали активно застосовувати під час визначення політичних стратегій, правових відносин і норм, які їх регулюють; у процесі розвитку та зміни прав, свобод, обов'язків, відповідальності чоловіка й жінки та можливостей їхньої реалізації в сучасних соціокультурних умовах українського державотворення [23, с. 118].

Гендерні дослідження привели до розуміння того, що проблема нерівності набагато глибша, ніж це уявлялось, що вона впирається у відтворення нерівності можливостей. Була переосмислена роль культури,

популярних стереотипів, упередженості науки у формуванні уявлень про жіноче й чоловіче, про мужність і жіночність та їх роль у творенні бар'єрів перед жінками й чоловіками [94].

Гендер – досить складне поняття, оскільки розкриває багатоаспектний зміст явища. Так, у науковій розвідці Л. Попової гендер визначений як фундаментальний, укорінений у культурі вимір соціальних відносин, у якому є елементи усталеності та мінливості. Саме тому поняття «гендер» має швидше описовий, а не пояснювальний характер, воно непостійне, історично та культурно змінюється. Подібно до того, що вкладається в зміст, висловлювання «бути чоловіком» або «бути жінкою» змінюється від покоління до покоління, є різним для різних етнічних, расових, релігійних груп, так само, як і для різних соціальних верств [91, с. 13].

Загалом, у науковій літературі поняття «гендер» вживається в кількох значеннях:

- гендер як соціально-рольова й культурна інтерпретація рис особистості та моделей поведінки чоловіка і жінки, на відміну від біологічної;
- гендер як набуття соціальності індивідами, що народилися в біологічних категоріях жіночої або чоловічої статей;
- гендер як політика рівних прав і можливостей чоловіків та жінок, а також діяльність зі створення механізмів щодо її реалізації [94].

Отже, можна говорити про те, що гендер має соціальний і правовий аспект. Правовий це фактичний соціальний статус людини. Соціальний це система соціальних можливостей людини. Тому у своїй роботі ми спиралися на визначення, презентоване в навчальному посібнику «Гендерна педагогіка», що «гендер – сукупність поведінкових норм та позицій, які зазвичай асоціюються з особами чоловічої чи жіночої статі у будь-якому даному суспільстві, що в цілому визначають соціально-рольовий статус людини. Змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм та характеристик чоловічої і жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин між жінками і чоловіками, набутих

ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним та культурним контекстом буття [73, с. 290].

У контексті нашої роботи корисними вважаємо дослідження, в яких визначено, що сутність гендеру полягає насамперед в ідеї соціального моделювання чи конструювання статі (на відміну від біологічної статі, яка задається генетично). Соціальна стать конструюється соціальною практикою. Суспільство формує систему норми поведінки, що ставить виконання певних ролей у залежність від біологічної статі індивіда. Тобто, гендер в педагогічному аспекті це результат процесу соціалізації, набуття людиною рис, якостей, моделей поведінки, які сформовані суспільством у конкретно-історичний проміжок часу і відображають характер (авторитарний чи егалітарний) політико-економічної та соціально-культурної взаємодії «чоловічого» та «жіночого» [34, с. 125].

Гендерна соціалізація багатогранний та безперервний процес засвоєння індивідом традиційних або нових гендерних ролей, що відтворюються на індивідуально-суспільному рівні. Гендерна соціалізація в освіті – це процес формування гендерної ідентичності учнів і учениць як гендерних уявлень, відносин і діяльності особистості. Лише процес соціалізації забезпечує наступність поколінь та інтеграцію всієї соціальної системи [34, с. 126].

Узагальнюючи думку науковців можна зробити висновок, що гендер це соціальна стать, тобто сукупність соціальних та міжособистісних характеристик людини, які відповідно до суспільно-історичних умов, пов'язують із належністю людини до чоловічої чи жіночої статі [34, с. 87].

Гендерна освіта прискорює розвиток культури відносин між чоловіками та жінками на засадах взаємоповаги, толерантності, надаючи можливості для самореалізації як чоловіка, так і жінки [48, с. 265].

Сьогодні гендерна освіта є особливою формою, яка вміщує конструктивні взаємодії різних навчальних галузей, у рамках якої зачіпаються питання змісту освіти та методик навчання. Курси з гендерної проблематики

читаються майже в усіх ЗВО нашої країни, гендерні знання є інтегрованою складовою соціально-гуманітарних дисциплін. Академічний світ став не тільки терпимішим, а й уважнішим, зацікавленішим гендерним питанням. Науковці стали звертати увагу на багатоманітність чоловіків і жінок в аспектах раси, етнічності, класу, релігії, національності, сексуальної орієнтації, віку.

На думку В. Кравця, гендерна освіта передбачає систематичне навчання, просвіту (пропаганду й розповсюдження гендерних знань і гендерної культури), стимулювання гендерної самоосвіти. Водночас гендерні знання мають знайти заломлення в адекватній поведінці особистості, що є сферою виховання, а саме процесу, спрямованого на формування якостей, рис, властивостей, які визначають необхідне суспільству ставлення людини до представників іншої статі [64, с. 174].

Вчені поділяють гендерні знання на шість блоків: знання з теоретико-методологічних основ гендерної рівності; знання щодо генези ідеї гендерної рівності; знання про гендерну рівність як показник виміру рівня людського розвитку країн; уявлення про гендерні стереотипи та їх вплив на самореалізацію особистості; знання про гендерну соціалізацію як процес конструювання гендерної поведінки; знання про гендерні аспекти соціальної роботи. За таких умов, головним завданням гендерного курсу освіти є знайомство молоді з процесами, що ведуть до гендерної рівності, сприяння формуванню в молодого покоління нового гендерного мислення і розуміння ним його важливості для подальшої профорієнтації [67, с. 175].

Сучасними науковцями виокремлено провідні принципи гендерної освіти: визнання рівності прав учнів на однаково якісну освіту всіх учнів незалежно від їхньої статі; рівне ставлення до учнів незалежно від їхньої статі, рівне залучення учнів до виконання навчальних завдань; урахування гендерних особливостей учнів у навчально-виховному процесі; установка на формування особистості з егалітарною свідомістю.

У розвинених країнах сучасного світу запровадження гендерної ідеології відбувається із застосуванням різних технологій: гендерного аналізу,

гендерного виміру рис особистості, гендерної інтеграції, «гендерних лінз», гендерної чутливості, гендерного підходу тощо. Гендерний підхід в освіті – це механізм досягнення гендерної рівності та утвердження рівних можливостей для самореалізації кожної особистості, передбачає: відсутність орієнтації на «особливе призначення» чоловіка чи жінки; заохочення видів діяльності, що відповідають інтересам особистості; пом'якшення гендерних стереотипів; врахування соціально-статевих відмінностей. Гендерний підхід є необхідною передумовою реалізації гендерного виховання і виступає складовою особистісно зорієнтованого навчально-виховного процесу як у загальноосвітньому, так і у вищому навчальному закладі.

Наголосимо, що гендерний підхід за наявності смислової варіативності поняття «гендер» може також включати в себе певні специфічні особливості теоретичного ракурсу, що свідчить про дискусійність і багатоплановість гендерних досліджень, що призводять до неоднозначності рішень.

Запровадження гендерного підходу до навчально-виховного процесу, розроблення та поширення гендерноосвітніх інформаційних технологій, сприяє втіленню принципів гендерної рівності та недискримінації до всіх освітніх установ, сприяє формуванню професійної спільноти фахівців із питань гендерної рівності та недискримінації.

Гендерна освіта та виховання як виклик часу потребує впровадження інноваційних гендерно-освітніх технологій, які здатні спричинити якісні зміни на всіх рівнях соціалізації, і в родині, і в школі, а також в ЗМІ. Гендерний підхід в гуманітарному знанні є тим методологічним інструментом, який сприяє проектуванню особистісних змін, оскільки ґрунтується на врахуванні фактору статі як наскрізного в змісті освіти. Якість підготовки майбутнього учителя залежить від вивчення ним гендерної теорії, що давно є нормою фахової освіти в демократичних країнах [49].

Сучасна концепція виховання має на меті формування всебічно й гармонійно розвиненої особистості. Метою гендерного виховання є формування егалітарного менталітету особистості, що забезпечує поведінку,

яка ґрунтується на принципі рівних прав і можливостей для представників обох статей. Гендерне виховання – це сучасний напрямок методики виховної діяльності педагога, який шляхом сприятливої соціалізації дозволяє сформувати у дитини стійке поняття власної статі. Гендерне виховання – формування педагогічних механізмів конструювання взаємин представників різних статей, покликане втілювати виховні настанови на засадах рівноправності, паритетності та взаємозамінності незалежно від біологічної належності [73, с. 290].

Особистісний підхід цілком слушно з'єднується з гендерним вихованням. На думку В. Кравця: «Гендерне виховання – процес, спрямований на формування якостей, рис, властивостей, що визначають необхідне суспільству ставлення людини до представників іншої статі. Тому у сферу гендерного виховання входять не лише такі специфічні відносини між представниками чоловічої і жіночої статі, як подружні, але й будь-які інші: в суспільному житті, праці, відпочинку тощо» [67]. Гендерне виховання пов'язане з моральним, фізичним, естетичним, розумовим і трудовим.

Навчання і виховання нині великою мірою ґрунтується на статеворольовому підході, який істотно обмежує розвиток особистості рамками традиційних гендерних ролей в основних сферах життєдіяльності людини: родині, вихованні дітей, освіті, роботі й професії, відпочинку [73, с. 178].

Завданнями гендерного виховання є: реалізація гендерного підходу в усіх ланках навчально-виховного процесу; усвідомлення проблем гендерного паритету; оволодіння певним обсягом знань про упередження щодо кожної статі та їх усвідомлення; пом'якшення стереотипів щодо сімейних, професійних та суспільних ролей та корекція уявлень про норми маскулінності / фемінінності; збагачення емоційного світу, створення умов для розвитку індивідуальних здібностей із метою самореалізації особистості; накопичення та формування досвіду егалітарної поведінки. Засобом упровадження гендерного виховання в навчально-виховну діяльність є

включення в освітній процес гендерної складової та застосування особистісно зорієнтованого підходу у взаємодії вчителів та учнів [73 с. 89].

Реалізація гендерного виховання відбувається за допомогою засобів і прийомів, які реалізуються за допомогою методів виховання і сучасних інтерактивних освітньо-виховних технологій, а саме: інтерактивна міні-лекція, дискусія, диспут як груповий аналіз проблемних ситуацій; робота у фокусгрупах, індивідуальні та групові творчі (навчально-дослідницькі) завдання, захист гендерних проєктів, мозкова атака, створення колажів на гендерну тематику, сюжетно-рольова гра, складання наративу (повчальних історій, психологічних портретів, казкових розповідей, гендерної автобіографії, аналіз життєвих випадків), психологічні тренувальні вправи (тренінгові заняття) [73, с. 184].

Зміст гендерного виховання полягає у формуванні гендерної культури особистості. Це її базовий компонент, який передбачає наявність у підростаючого покоління адекватних уявлень про роль в сучасному суспільстві і життєвому призначенні чоловіків і жінок; знань про сутність і зміст понять «гендер», «гендерні стереотипи», «гендерні ролі». Майбутні чоловіки і жінки повинні розуміти і приймати свою гендерну роль, бути готовими до її виконання. У підростаючого покоління повинно бути сформоване ціннісне ставлення до своєї статевої приналежності, а також до кохання, шлюбу, материнства і батьківства; недискримінаційне ставлення до представників обох статей, прагнення до досягнення взаєморозуміння у взаєминах між представниками різних статей [57].

Завданнями соціально-педагогічного супроводу гендерного виховання є: психологічне просвітництво учнів, батьків і педагогів з усього спектру гендерних проблем; діагностика формування гендерної складової особистісного розвитку учнів; консультування учнів, батьків і педагогів з питань гендерних відмінностей і гендерних відносин; корекційно-тренінгова робота з розвитку гендерної самосвідомості учнів та гендерної толерантності, з придбання досвіду ефективної гендерної взаємодії і подолання негативних

наслідків гендерних стереотипів. Крім того, необхідно мати уявлення про пріоритетні моделі гендерної поведінки.

Основними умовами для успішної реалізації гендерного виховання є:

- 1) інтеграція зусиль сім'ї, працівників систем освіти та охорони здоров'я у формуванні гендерної культури;
- 2) підвищення гендерної культури педагогів та батьків. Особливе місце займає створення можливостей для спостереження і реалізації гендерних ролей учнями з неповних сімей, сиротами.

Гендерне виховання доповнюється також вихованням культури сімейних відносин, що спрямована на набуття учнями знань про сім'ю і шлюб, родоvodu сім'ї, батьківство і материнство, участь в різних видах діяльності, що сприяють підготовці учнів до майбутнього сімейного життя.

Таким чином, можна зробити висновок, що в соціально-педагогічній діяльності важливі як маскулінність, так і фемінінність. Маскулінність як гендерне забарвлення соціально-педагогічної діяльності може розглядатися як спрямованість на досягнення соціального успіху, рішення задач. У певних ситуаціях важлива стратегія взаємодії домінантного, незалежного і компетентного типу, висока самооцінка і висока соціальна успішність, властива чоловічій гендерній моделі. Фемінінність в діяльності педагога - це орієнтація на створення гармонійних відносин і підтримку рівноваги в спілкуванні, стратегії залежного і підлеглого типу. Фемінінне забарвлення педагогічної взаємодії – це висока здатність до емпатії, емоційної чуйності, здатність до виявлення і інтерпретації невербальних ознак поведінки, але, як правило, низька самооцінка, невисока успішність у взаємодії в міжособистісній сфері [58, с. 98].

Для ефективного здійснення педагогічного супроводу гендерного виховання необхідно усвідомлювати його структурований зміст та пріоритетність формування гендерної культури. При формуванні гендерної культури особистості необхідно враховувати різноманітність всіх факторів соціалізації, а особливо ЗМІ та педагогічно її організовувати.

Вивчаючи феномен поняття «гендерна культура» в сучасному науково-педагогічному дискурсі, розглянемо значення терміну «культура». Отже, під культурою слід розуміти систему понадбіологічних програм людської життєдіяльності (діяльності, поведінки, спілкування), що історично змінюється та забезпечує відтворення та зміни форм соціального життя. Ці програми «представленні різноманітністю знань, норм, звичок, ідеалів, зразків діяльності й поведінки, ідей, гіпотез, вірувань, цілей і ціннісних орієнтацій і т.п. У своїй сукупності та динаміці вони утворюють історично накопичений соціальний досвід, так пояснює поняття «культура» учитель і філософ В. Стюпін [97]. Відомий педагог нашої сучасності Т. Дороніна спирається на думку, що: «...існує декілька підходів щодо розуміння поняття «культура»: аксіологічний, діяльнісний та семіотичний. Аксіологічний – базується на розумінні культури як сукупності позитивних цінностей, що створені людством у процесі розвитку. Діяльнісний – на відмежуванні явищ культури від явищ природи та розумінні культури як людської діяльності (процесу та результату). Семіотичний – на ототожненні культури із системою мов, які зберігають інформацію та передають її від одного покоління іншому..» [34, с. 261].

У процесі навчання та виховання відбувається засвоєння системи суспільних (моральних) цінностей. В освітньому процесі учень виступає як об'єкт та суб'єкт навчання та виховання, що проявляє діяльнісне значення культури в освітньому процесі. Окрім того, освіта виконує трансмісійну функцію щодо культури. Інший вчений, філософ Ельмар Соколов в своїх працях з культурології зазначає: «..найбільш поширеним є розуміння культури як інформаційної програми діяльності, системи архетипів, згідно з якою здійснюється та відтворюється весь організований процес життя» [96, с. 16]. Проаналізувавши висновки вчених можна сказати, ... що культура – це спосіб життя і що певний набір правил які вміщує в себе культура, вказують людині відповідну поведінку впливаючи на неї.

У процесі вирішення завдань проблеми, яка досліджується зокрема визначення сутності гендерної культури, ґрунтовними видалися наукові висновки Н. Маркової. Дослідниця сформулювала таке визначення гендерної культури: гендерна культура – це складне інтегроване динамічне утворення особистості, що розуміється як система соціально-статевих цінностей, статусів, норм і позицій на відповідному рівні розвитку суспільства, соціальної групи, особистості [76].

Ураховуючи психологічні особливості поведінки чоловіка та жінки, І. Кльоцина визначає гендерну культуру як засіб пізнання дійсності, де протидія та нерівність чоловічих і жіночих рис особистості, їхнього мислення, особливості поведінки закріплюють зв'язок між біологічною статтю й досягненнями в соціальному житті [50].

Т. Говорун та О. Кікінежді гендерну культуру трактують як систему соціально-економічних, правових та етнопсихологічних умов існування суспільства, що сприяє становленню чоловіка і жінки як рівних соціальних істот. Саме цивілізація створила систему поведінкових приписів, взірців, моделей поведінки, прийнятих для хлопців і дівчат, чоловіків і жінок, а її результатом є опанування гендерної культури як системи стандартів, нормативів поведінки. При цьому творцями нормативних приписів є люди, які живуть у певних соціально-економічних умовах, мають свою релігійну, національно-культурну спадщину, вироблені сторіччями шлюбно-сімейні традиції, звичаєвість. Кожен народ виховує дітей, готує їх до виконання статевих ролей, передусім сімейних, громадських (професійних, політичних, культурно-освітніх) [24, с. 21–22].

Гендерна культура як частина загальної культури людини і її індивідуально-особистісна характеристика містить гендерні компетентності, гендерну картину світу, специфічні ціннісні орієнтації, а також певні моделі поведінки. Гендерні компетентності належать до числа ключових компетентностей особистості і передбачають наявність: 1) знань про наявні ситуації гендерної нерівності, фактори й умови, що їх визначають; 2) умінь

помічати й адекватно оцінювати ситуації гендерної нерівності в різних сферах життєдіяльності; 3) здатність не виявляти в своїй поведінці гендерно-дискримінаційних підходів; 4) здатність розв'язувати свої гендерні проблеми та конфлікти в разі їх виникнення [81, с. 319].

Гендерна культура є показником сформованості антидискримінаційних та антисексистських установок і базується на усвідомленні і прийнятті гендерної рівності прав і можливостей індивідів в різних сферах життєдіяльності [73, с. 227]. Гендерна культура представляє собою узагальнену ознаку змістовного наповнення життєдіяльності людини, стилю та способу її життя, що виявляється у сукупності цінностей, якостей, потреб, відносин, взаємодій у міжособистісній, соціальній, професійній діяльності у вимірах гендерного підходу. Розвитку гендерної культури повинен підлягати кожен індивід, дотримуючись норм і щодо чоловіка, і щодо жінки.

Гендерна культура – необхідний складник особистісної культури людини, і особливо професійно-педагогічної культури вчителя. Формування гендерної культури майбутніх учителів є вимогою нашої сучасності. Представники різних наукових шкіл, ґрунтуючись на доробках класиків педагогіки, працюють над розробкою методів реалізації сучасними вчителями власних гендерних установок та формування гендерної культури вчителів. Власне рівень гендерної культури вчителів, ті моделі гендерної поведінки, яких вони дотримуються та демонструють впливають на модель гендерної поведінки, яку обирають учні та учениці.

Функціонування гендерної моделі поведінки може здійснюватись як на егалітарних (партнерських), так і на домінаторних (традиційних) статеворольових взаєминах. Залежно від індивідуальної гендерної картини світу формується гендерна культура особистості патріархатного або егалітарного типів. Патріархатною гендерною культурою особистості є компонент загальної культури людини, заснований на традиційних уявленнях про домінуюче положення чоловіка в родині та суспільстві. Егалітарною

гендерною культурою особистості є компонент загальної культури людини, заснований та спрямований на реалізацію принципу гендерної рівності.

Гендерна культура як і загальна культура має свою структуру, котра містить наступні компоненти:

- *когнітивний* – спрямований на формування статевої самосвідомості особистості на основі уявлень про себе як представника/-цю певної статі, змісту гендерних ролей і сучасних гендерних стереотипів, особливостей жіночої та чоловічої особистостей;

- *емоційно-ціннісний* – визнання пріоритету загальнолюдських цінностей і рівних прав для осіб різної статі, орієнтації на партнерські взаємини й егалітарний шлюб;

- *поведінковий* – зумовлює реалізацію засвоєних моделей виконання гендерних ролей у власному житті шляхом тренінгу відповідних дій у нетипових для статі видах діяльності, тренування у виявах поваги до іншої статі та адекватному міжстатевому спілкуванні [10].

Гендерна культура складається з розвиненої гендерної свідомості, сформованого гендерного світогляду, а також гендерних знань, гендерних очікувань, гендерних цінностей, ставлення до гендерних стереотипів, гендерних ролей, гендерних відносин, гендерної чутливості, гендерної поведінки, інтересів, форм та результатів творчої діяльності тощо.

С. Матюшкова класифікує гендерну культуру: 1) за психологічними проявами – фемінна, маскулінна, андрогінна; 2) за формою прояву – жіноча, чоловіча, безстатева тощо; 3) за владними відносинами – матріархатна, патріархатна, біархатна (егалітарна, партнерська), що займає особливе місце в контексті сучасних наукових досліджень [77].

Тому узагальненим визначенням поняття «гендерна культура» буде наступне: «Гендерна культура – система історично сформованих, відносно стійких установок, переконань, уявлень, моделей поведінки, що втілюють досвід попередніх поколінь людей, виявляються в діяльності суб'єктів соціально-культурного процесу та забезпечують відтворення гендерного

життя суспільства на основі наступності» [34, с. 264]. Отже, гендерна культура не є універсальною системою вона завжди буде залежати від мінливого соціально-економічного устрою суспільства, в конкретний історичний період.

1.3. Обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування гендерної культури майбутнього вчителя

У Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005 р.) указано, що принцип паритетної демократії стане невід'ємною частиною освіти у закладах вищої освіти, а також підкреслено необхідність підготовки та видання навчальних підручників і посібників, вільних від стереотипних уявлень про роль чоловіків і жінок; виховання культури гендерної рівності, рівний поділ професійних і сімейних обов'язків та ін. [83]. Однак у наукових матеріалах О. Ярської-Смирнової наголошено на гендерній нерівності, що все ж таки існує в освітньому просторі. Так, у навчальних закладах гендерну нерівність підтримують три виміри прихованого навчального плану: організація самої установи освіти, зміст предметів і стиль викладання [114, с. 6–9]. О. Луценко, вивчаючи проблему навчальних посібників і програм, доводить, що вони включають не просто інформацію, а власне закодовані стереотипи та бажані для пануючих класів переваги [72]. У зв'язку з цим особливої значущості набувають теоретико-методологічні, соціально-психологічні, організаційно-педагогічні та методичні аспекти широкомасштабної проблеми повноцінного гуманістичного розвитку студентської молоді, зокрема, в напрямі набуття гендерної грамотності, опанування основ гендерної культури і технологій упровадження принципів гендерної демократії.

Звернення до наукових публікацій демонструє наявність низки суперечностей, щодо необхідності формування гендерної компетентності, як складової педагогічної культури учителів: між потребою суспільства у вчителів, здатних ефективно виконувати покладені на них функції, і підготовкою педагогічних кадрів без урахування гендерної специфіки; між

наявністю в сучасній педагогіці різних концепцій виховання особистості нового типу і відсутністю в них гендерно-орієнтованих методик і технологій; між процесом фемінізації сфери освіти і недостатньою кількістю досліджень, направлених на вивчення як позитивних, так і негативних наслідків цього явища; між вимогами суспільства до професійної діяльності вчителів та відсутністю фахової підготовки у галузі гендерних досліджень у професійному становленні майбутнього вчителя/вчительки.

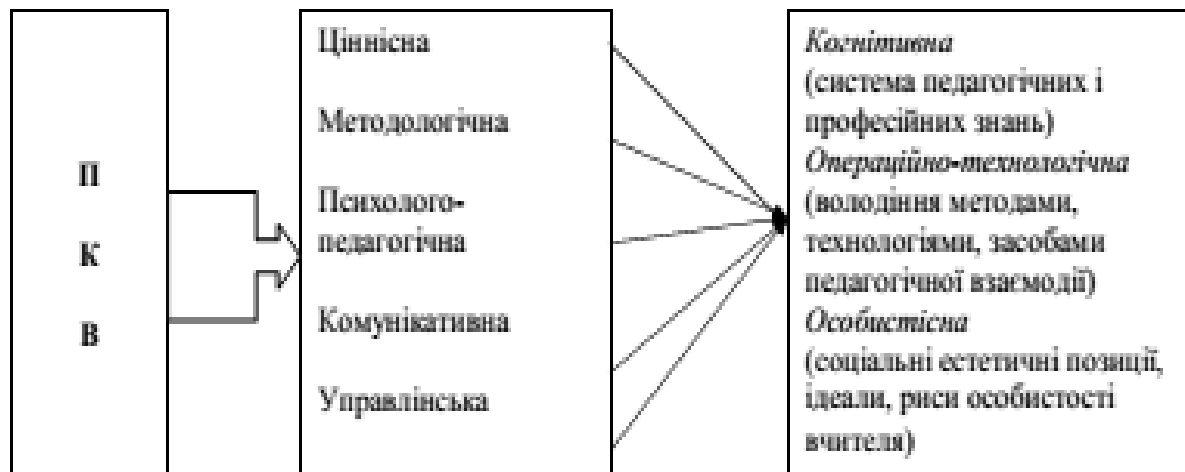
Власне перша та остання з виокремлених вище суперечностей (між потребою суспільства у вчителях, здатних ефективно виконувати покладені на них функції, і підготовкою педагогічних кадрів без урахування гендерної специфіки; між вимогами суспільства до професійної діяльності вчителів та відсутністю фахової підготовки у галузі гендерних досліджень у професійному становленні майбутнього вчителя/вчительки) зумовили наше дослідження.

Науковці стверджують, що проблеми професійної діяльності на початку XXI ст. перебувають у центрі уваги як наукової спільноти, так і громадськості загалом. За Є. Трифоновим, професійна діяльність – це трудова діяльність, притаманна професіоналу, фахівцю високого рівня, який має достатній мінімум знань, умінь, навичок для того, щоб ця діяльність була ефективною [103]. С. Гончаренко розглядав професійну діяльність учителів як «вид постійно виконуваної діяльності, специфіка якої полягає в психолого-педагогічному впливі на учнів з урахуванням їхніх вікових й індивідуальних особливостей, запитів, інтересів, захоплень, духовного світу; у цілеспрямованому управлінні процесом учіння і розвитку особистості» [27, с. 383].

Педагогічна діяльність є частиною професійної діяльності, від якості якої залежить професійна компетентність вчителів. За визначенням Л. Калініної, професійна підготовка в педагогічному університеті передбачає оволодіння майбутніми вчителями знаннями прикладних наук, педагогічними

технологіями, вмінням розроблення навчальних матеріалів та управління навчально-педагогічним процесом, професійною майстерністю [47, с. 4].

Т. Гарбуза, на основі аналізу значної кількості наукових публікацій з проблеми професійної діяльності вчителів зробила узагальнення щодо структури професійної компетентності вчителів (ПКВ), унаочнення якої наводимо на рис. 1.1.

Рис. 1.1. Структура професійної компетентності вчителів (за Т. Гарбузою [19, с. 18]).

Поєднання компетентнісного та гендерного підходів дозволило нам експлікувати наведену вище структуру (Т. Гарбуза) та структуру гендерної культури взагалі, що уможливило визначення структури гендерної компетентності вчителів, яка представлена у 5 компонентах:

- ціннісний;
- методологічний;
- психолого-педагогічний;
- комунікативний;
- управлінський.

Було визначено змістову насиченість вказаних компонентів відповідно до складників гендерної культури вчителя/вчительки взагалі:

- *ціннісний компонент* – усвідомлення вчителем/вчителькою цінності ідеології гендерної рівності на особистісному рівні;
- *методологічний* – знання гендерної методології та її використання у практичній (педагогічній) діяльності;
- *психолого-педагогічний* – знання специфіки гендерного підходу в освіті та його застосування у повсякденній практичній діяльності;
- *комунікативний* – вміння комунікувати з усіма суб'єктами освітнього процесу без упереджень та ознак дискримінації за статевими (гендерними) ознаками;
- *управлінський* – керівництво освітнім процесом на засадах егалітарності та партнерства.

Формування окреслених вище складників гендерної культури у професійній компетентності майбутніх вчителів можливе з огляду на дотримання в низці педагогічних (зокрема організаційно-педагогічних) умов, що обумовлює необхідність попереднього визначення понять: «умови», «педагогічні умови» та «організаційно-педагогічні» умови.

Словниково-довідкова література пропонує таке визначення поняття «умова» – «філософська категорія, в якій відображаються універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає та існує» [106, с. 482], чи обставини за яких здійснюються певні зрушення: «необхідна обставина, що уможливорює здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь», «фактор, рушійна сила будь-якого процесу, явища; чинник» [15, с. 1506; 1526].

Педагогічний аспект поняття дозволяє його тлумачити як:

- все оточення (середовище, обставини тощо), що впливають «на формування та розвиток педагогічних явищ, процесів, систем, якостей особистості» [61, с. 97].
- структурна оболонка педагогічних технологій чи педагогічних моделей, які повинні віддзеркалювати структуру готовності майбутніх фахівців до діяльності в умовах профільного навчання [32];

– взаємопов’язану сукупність внутрішніх параметрів та зовнішніх характеристик функціонування, яка забезпечує високу результативність навчального процесу і відповідає психолого-педагогічним критеріям оптимальності [75, с. 153–161].

Отже узагальнюючи наведені вище позиції науковців, можемо констатувати, що педагогічні умови – це сукупність зовнішніх та внутрішніх (щодо суб’єкта освітньої діяльності) факторів, що сприяють ефективності здійснення навчально-виховного процесу.

Ми поділяємо точку зору авторів навчального посібника «Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій» (Київ, 2003), про те, що педагогічні умови – система певних форм, методів, матеріальних умов, реальних ситуацій, що об’єктивно склалися чи суб’єктивно створених, необхідних для досягнення конкретної педагогічної мети [88].

Різновидом педагогічних умов є організаційно-педагогічні умови, що відображають функціональну залежність суттєвих компонентів педагогічного явища від комплексу об’єктів (речей, їх станів, процесів, взаємодій) у різних проявах» [109, с. 82].

У своєму дослідженні, виокремлюючи організаційно-педагогічні умови формування гендерної культури майбутніх вчителів в процесі вивчення педагогічних дисциплін, ми спиралися на твердження Т. Вдовчина, що «Організаційно-педагогічні умови – сукупність факторів, що забезпечують регулювання, взаємодію об’єктів і явищ педагогічного процесу для досягнення поставленої мети, вдосконалюють міжособистісні стосунки учасників педагогічного процесу для вирішення конкретних дидактичних завдань, сприяють активізації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх фахівців, їхньої самостійності, ініціативності, професійного інтересу» [14, с. 229].

Грунтуючись на попередньому вивченні психолого-педагогічної, літератури та аналізуючи стан професійно-педагогічної підготовки майбутніх вчителів, було зроблено припущення про те, що структура професійної підготовки вміщує теоретичну, практичну та дослідницьку підготовки.

Формування гендерної культури майбутніх вчителів повинно бути проведено на всіх виділених рівнях: як теоретичне опанування гендерної теорії в освіті (під час вивчення педагогічних дисциплін), як практичне оволодіння гендерним підходом (під час педагогічної практики) та як дослідження окремих аспектів прояву чи реалізації гендерного компоненту в освітньому процесі (під час виконання курсових та/чи кваліфікаційних робіт).

Успішна організація формування гендерної культури вчителів у процесі професійно-педагогічної підготовки (що на нашу думку полягає передусім в опанування фахових дисциплін – «Загальна педагогіка» та «Методика виховної роботи») вимагає забезпечення відповідних умов як комплексу заходів навчально-виховного процесу для забезпечення досягнення студентами достатнього рівня гендерної (а отже і професійної) компетентності. Під педагогічними умовами ми розуміємо певну сукупність заходів процесу навчання, спрямованих на більш ефективну організацію професійно-педагогічної підготовки майбутніх вчителів у ЗВО.

Аналіз літератури за визначеними спрямуваннями дозволив нам виокремити такі *організаційно-педагогічні умови*, необхідні для успішної реалізації поставленої задачі:

- 1) актуалізація гендерного складника у змісті фахових навчальних дисциплін;
- 2) розробка методичного забезпечення гендерної підготовки майбутніх вчителів, спрямованої на формування їх гендерної компетентності;
- 3) збагачення інтерактивної взаємодії майбутніх учителів шляхом оптимального співвідношення активних методів навчання, нестандартних форм і режимів роботи.

Щодо першої педагогічної умови – *актуалізація гендерного складника у змісті фахових навчальних дисциплін* – зазначимо, що базові навчальні дисципліни педагогічної спеціальності («Загальна педагогіка» та «Методика виховної роботи») містять значні можливості для її реалізації.

Так, під час занять із дисципліни «Методика виховної роботи» майбутній вчитель/вчителька повинні навчитися бути ініціаторами позитивного спілкування юнаків і дівчат. Для цього можна проектувати партнерську діяльність, організовувати конкурси, походи, бесіди. Можливе використання тренінгів з моделювання певного типу поведінки, до якого повинні прагнути майбутні чоловіки і жінки, розробка системи цінностей для учнів. Формування гендерної культури необхідно здійснювати у взаємозв'язку зі всіма іншими напрямками навчально-виховної роботи. Цілі, засоби, методи і зміст варіюються залежно від віку учнів. Мета всієї виховної роботи з майбутніми учителями - формування цілісної особистості чоловіка і жінки. Безумовно, якість виховання учнів багато в чому залежить від рівня культури вихователів. Тому учителям необхідно бути носіями і трансляторами гендерної культури.

Під час вивчення «Загальної педагогіки» вважаємо за необхідне зосередити увагу майбутніх учителів на процесі соціалізації учнівства, впливу на нього системи гендерних стереотипів (різних за формою прояву та силою впливу); виявленні сутності гендерного підходу та опанування навичками його реалізації в навчально-виховному процесі. Також можливим вважаємо вивчення творчого доробку видатних жінок, що зробили значний внесок у розвиток вітчизняної та зарубіжної педагогічної думки.

Цінним є вивчення педагогічного досвіду видатних українських педагогів-гуманістів Г. Ващенко, А. Макаренка, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського про соціально-культурне наслідування статевоповідних властивостей і схильностей, активне засвоєння індивідом нормативів сімейних і соціальних ролей, етноісторичну зумовленість характеру гендерної поведінки. Зокрема, В. Сухомлинський у своїх працях приділяє значну увагу гендерному вихованню учнів, формуванню дитячих уявлень про мужність, жіночність, побудові педагогічного процесу на засадах рівності, подоланню педагогами стереотипів виховання. Вважає стать людини природною основою її індивідуальності.

Крім того, викладене вище обґрунтовує необхідність запровадження для вивчення студентами закладів вищої освіти курсу навчальної дисципліни «Гендерна педагогіка» є необхідною умовою успішної реалізації гендерної освіти. Предметом вивчення курсу «Гендерної педагогіки» є проблема корекції процесу соціалізації молоді залежно від статі. Теоретичні знання, подані в курсі дисципліни, забезпечують знайомство з гендером як з новою теорією в соціально-гуманітарному знанні, як з принципово науковою парадигмою, якою передбачено доповнення чи перегляд існуючих звичних уявлень та цінностей. На основі отриманих теоретичних гендерних знань у студентів повинні формуватись практичні вміння та навички, які потрібні для втілення принципів, методик і технологій гендерної соціалізації, виховання та освіти в практику майбутньої педагогічної діяльності.

Щодо третьої умови – *збагачення інтерактивної взаємодії майбутніх учителів шляхом оптимального співвідношення активних методів навчання, нестандартних форм і режимів роботи* – вважаємо за доцільне звернутися до розгляду авторських технологій формування гендерної культури студентів.

Нашу увагу привернула технологія формування гендерної культури, запропонована С. Вихор у дисертаційній праці, у межах якої формування гендерної культури розглядається як безперервний педагогічний процес, що не має завершених часових меж, а переходить з однієї стадії в іншу, що спрямовується на усвідомлення особистістю цінності кожної статі, взаємодії на засадах гендерної рівності, власної гендерної ролі, пом'якшенні гендерних стереотипів [16, с. 108].

І. Ісаєвим та І. Лисовою розроблена гендерно орієнтована технологія навчання, яку дослідники визначають як творчий процес і майстерність викладача/викладачки, спрямовані на оптимізацію процесу подачі та засвоєння знань з урахуванням технічних ресурсів і статевоспецифічних особливостей студентів та їх взаємодії при зведенні до мінімуму труднощів навчального матеріалу. Представлена науковцями технологія формування

гендерної культури майбутніх спеціалістів повинна відповідати таким вимогам:

- формування гендерної культури як частини професійної;
- робота в співпраці різногендерних груп;
- прийняття на себе різних соціальних і гендерних ролей;
- вільний доступ кожного студента/студентки до інформаційних джерел [45, с. 14].

На реалізацію другої умови – *розробка методичного забезпечення гендерної підготовки майбутніх вчителів, спрямованої на формування їх гендерної компетентності* – була спрямована наша дослідницька діяльність, що передбачала проведення констатувального етапу педагогічного експерименту.

Висновки до першого розділу

Проведене дослідження дає підстави до узагальнень.

1. Гендерна тематика належить до нової галузі наукового знання, однак існує достатня кількість науково-педагогічної літератури, яку можна використати як науковий фундамент сучасних досліджень у царині гендерної освіти та виховання. Здійснюючи аналіз науково-педагогічної літератури, ми будемо спиратися на сучасні гендерні дослідження в межах проблеми гендерної освіти та виховання студентської молоді.

Педагоги сучасності працюючи над вивченням проблем формування гендерної культури майбутніх учителів акцентують увагу на розвитку вміння дотримуватись принципу рівної та рівноцінної громадської гідності кожної людини, незалежно від статті, працювати над забезпеченням рівних можливостей для самореалізації та розвитку особистостей обох статей, визнавати необхідність соціального партнерства жінок і чоловіків, консенсусного характеру досягнення рівності між ними.

2. Гендер в педагогічному аспекті це результат процесу соціалізації, набуття людиною рис, якостей, моделей поведінки, які сформовані суспільством у конкретно-історичний проміжок часу і відображають характер (авторитарний чи егалітарний) політико-економічної та соціально-культурної взаємодії «чоловічого» та «жіночого».

3. Гендерна культура майбутніх вчителів повинна бути спрямована на:

- подолання патріархатних стереотипів в українському суспільстві й активізацію молоді щодо вирішення проблем загальнодержавного значення;
- упровадження гендерного підходу до загальнотеоретичної і практичної підготовки молоді до дорослого життя;
- виховання відповідальності за свої вчинки перед суспільством;

– підтримка демократичного розвитку в Україні шляхом вивчення та впровадження ідеології гендерної рівності.

4. Розуміючи під організаційно-педагогічними умовами сукупність зовнішніх та внутрішніх факторів, що забезпечують організацію, регулювання та взаємодію всіх складників педагогічної системи (зміст навчання, методи, суб'єкти навчання та учіння) для досягнення поставленої мети, було визначено ті, які потенційно впливають на формування гендерної культури майбутніх учителів.

5. Серед *організаційно-педагогічних умов*, що забезпечують ефективність формування гендерної культури майбутніх вчителів в процесі вивчення педагогічних дисциплін:

- актуалізація гендерного складника у змісті фахових навчальних дисциплін;
- розробка методичного забезпечення гендерної підготовки майбутніх вчителів, спрямованої на формування їх гендерної компетентності;
- збагачення інтерактивної взаємодії майбутніх учителів шляхом оптимального співвідношення активних методів навчання, нестандартних форм і режимів роботи.

РОЗДІЛ 2

СТАН СФОРМОВАНOSTІ ТА МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Вивчення практичного аспекту проблеми дослідження потребувало з'ясування стану сформованості та можливостей розвитку гендерної культури майбутніх вчителів, що відбувалося шляхом висвітлення питань методики проведеного дослідження, аналізу стану сформованості гендерної культури майбутніх вчителів та презентацію рекомендацій щодо формування гендерної культури майбутніх вчителів у процесі вивчення педагогічних дисциплін.

2.1. Методика дослідження

Мета та завдання дослідження визначили систему використаних методів (культурологічний, аксіологічний, системний тощо) роботи. Загальнонаукові методи (аналіз і синтез, зіставлення, узагальнення, систематизація) дали змогу здійснити теоретичний аналіз педагогічних та психологічних праць вітчизняних і зарубіжних науковців, нормативних документів із ключових питань досліджуваної проблеми та визначитися з теоретико-методологічними засадами дослідження.

Роботу було побудовано із урахуванням виділених сучасною наукою основних принципів наукового педагогічного дослідження та відповідних до них методів. Це принципи *історизму, детермінізму, наступності, цілісності, системності, соціальної обумовленості та культури відповідності* тощо. Схарактеризуємо декілька з визначених принципів.

Відповідно до словникових видань, принцип *історизму* передбачає розгляд педагогічного явища (процесу) в контексті певної теоретичної системи. Таке розуміння історизму обумовило розгляд базових понять дослідження відповідно до сучасної педагогічної терміносистеми.

«Принцип *детермінізму* передбачає зумовленість обґрунтованої

наукової теорії усім існуючим знанням у галузі педагогіки чи психології, адже без його критичного аналізу неможливо виявити й зрозуміти визначальну суперечність між суспільною потребою та можливостями педагогічної чи психологічної теорії й практики» [92]. Установлення сутності гендерної теорії в педагогіці передбачає висвітлення й узагальнення загальнонаукового досвіду вивчення гендерних питань тому розгляд головних засад гендерної педагогіки необхідно проводити з урахуванням сучасного розвитку психолого-педагогічної думки, з метою виявлення *наступності*. Отже цей принцип виявився у застосуванні в роботі *критичного підходу* та дозволив у формуванні гендерної культури майбутніх учителів виявити суперечності розвитку, дав можливість оцінити стан та розвиток гендерної культури майбутніх учителів в практиці педагогічної освіти; сприяв оцінці теоретичних ідей та практичних дій з імплементації гендерної теорії в педагогічній практиці.

Отже, розгляд питання гендерної культури та проблеми її формування у майбутніх учителів шляхом висвітлення проблеми формування гендерної теорії в системі педагогічного знання доводить її міждисциплінарність і обумовлює необхідність уточнення понятійного апарату дослідження, який ускладнено запозиченими термінами, що по-різному тлумачаться вченими-гендерологами. Вирішення завдання понятійної узгодженості термінологічного апарату дослідження проводилося із опорою на *термінологічний принцип* дослідження, який обумовив звернення до історії формування низки згадуваних вище термінів та позначуваних ними понять. Уточнення понять відбувалося шляхом звернення до сучасних словникових видань та наукових публікацій, завдяки чому відбулося уточнення змісту розглядуваних понять у педагогічному аспекті. Отже, відповідно *метод термінологічного* аналізу було спрямовано на розкриття сутності гендерного складника у педагогічній освіті за допомогою виявлення та уточнення значень і смислів основоположних понять, що сприяло покращенню понятійного апарату дослідження.

Принцип *соціальної обумовленості* втілюється у використанні в дослідженні *соціологічного підходу*, оскільки сам феномен гендеру визначається як соціокультурна складова сучасної моделі людини, а гендерна ідентифікація відбувається в процесі соціалізації внаслідок впливу на особистість певних соціалізаційних інститутів (до числа яких відносимо й освіту). Соціалізація – це складне й багатопланове явище, суперечливий процес, що триває протягом всього життя людини. Найважливішим видом соціалізації є статево-рольова соціалізація. Дане явище вивчається в контексті педагогічної літератури (як статеве виховання), психологічної літератури (проблеми статево-рольової ідентифікації й гендерних деформацій). Проте, сучасна соціокультурна ситуація ставить гострі питання з цієї проблеми, що вимагає як нових теоретичних підходів, так і методик з їхньої реалізації.

Соціологічний підхід пояснює соціальний інститут як «створені людьми обмежувальні рамки поведінки, що організують відносини між людьми, створюють визначальну структуру мотивів та стимулів їх поведінки. До складу інститутів входять усі форми обмежень, створених із метою структурування людських взаємовідношень» [85, с. 8]. Американський економіст Д. Норт (Douglass Cecil North) у своїх чисельних історико-економічних дослідженнях («Структура і зміни в економічній історії», «Structure and Change in Economic History», 1981 р.; «Конституція та зобов'язання: еволюція інститутів, що регулюють суспільний вибір у сімнадцятому столітті в Англії», «Constitutions and Commitment: The Evolution of Institutions Governing Public Choice in Seventeenth-Century England», 1989 р.; «Загальні відомості про процес економічних змін» «Understanding the Process of Economic Change», 2005 р.) виділяє формальні (держава, церква), неформальні (етикет, ритуал, звичаї, традиції) та формально-неформальні (сім'я та власність) інститути. Для Д. Норта інститут – це сукупність створених людиною обмежень, які структурують політичні, економічні та соціальні взаємодії. Із цих позицій освіта є формальним інститутом, який пропонує суспільству норми гендерної поведінки.

Принцип *культуровідповідності* знайшов своє втілення у застосуванні в дослідженні *культурологічного підходу*, що дозволив стверджувати варіативність тлумачень ключових понять дослідження (гендерного ряду) відповідно до типу пануючих у суспільстві культурних цінностей, які відображають характер співвіднесення жіночого та чоловічого у соціокультурному просторі (домінуючий / підлеглий чи авторитарний / демократичний). Відповідно до змін системи цінностей (відхід від патріархатної культури) відбуваються зміни у розумінні сутності та функцій гендерних стереотипів, які відтворюються в освітньо-виховному процесі. Гендерні стереотипи – це саме соціальні (а не біологічні) стереотипи поведінки, зумовлені належністю до жіночої чи чоловічої статі. Застосування культурологічного підходу в дослідженні дає можливість вивчити як варіюється набір цих характеристик залежно від соціокультурної специфіки, точніше – від характеру представленого в ньому типу влади (домінаторно-патріархатна чи демократично-егалітарна).

Культурологічний підхід обумовив аналіз сутності поняття «гендерна культура» шляхом попереднього визначення терміну «культура», що на сьогодні відзначається різноманітністю поглядів. Велику кількість визначень цього поняття Ю. Савельєв пояснює «різноманітністю дослідницьких завдань», які постають перед науковцями» [93, с. 14]. Різні погляди на поняття «культура» дозволи М. Кагану [45, с. 6] виокремити декілька основних підходів щодо цього: аксіологічний, діяльнісний та семіотичний. Перший (аксіологічний) базується на розумінні культури як сукупності позитивних цінностей, що створені людством у процесі розвитку; другий (діяльнісний) – на відмежуванні явищ культури від явищ природи та розумінні культури як людської діяльності (процесу та результату); третій (семіотичний) – на ототожненні культури із системою мов, які зберігають інформацію та передають її від одного покоління до іншого. Відповідно до навчально-виховного процесу, всі три підходи мають своє значення, оскільки, з одного боку, в процесі навчання / виховання учні засвоюють певну систему

суспільних (моральних та ін.) цінностей, а з іншого – освітній процес має діяльнісне значення, оскільки в освітньому процесі учні виступають як об'єкт та суб'єкт навчання та виховання; крім того, сама освіта виконує трансмісійну функцію щодо культури. Е. Соколов підкреслює: «Специфіка розуміння культури багато в чому залежить від світогляду та професійної позиції вченого. Іноді фокус культури вбачають у реальній, такій, що розгортається в просторі та часі, діяльності, її стилі, видимих естетичних проявах. Культура зберігає, транслює цей досвід (передає його від покоління до покоління), але вона також генерує нові програми діяльності, поведінки та спілкування людей, які засновані на принципі гендерної рівності. На сьогодні принцип гендерної рівності в суспільстві розглядається як необхідна умова становлення громадянського суспільства.

Методи систематизації та узагальнення вивчених матеріалів сприяли осмисленню результатів і формулюванню висновків.

Відповідно до завдань дослідження (схарактеризувати стан сформованості гендерної культури майбутніх учителів) було проведено констатувальний етап педагогічного експерименту, за критеріально-рівневим підходом.

2.2. Аналіз стану сформованості гендерної культури майбутніх вчителів

Для сталого розвитку сучасного українського суспільства актуальним є питання формування егалітарної гендерної культури, що є складним та комплексним процесом, для забезпечення дієвого результату якого потрібне запровадження системи цілеспрямованих взаємопов'язаних заходів, напрямів та форм роботи. Гендерна освіта та виховання - сукупність тих дієвих механізмів, які необхідні для утвердження рівних можливостей для самореалізації кожної особистості.

Впровадження гендерно-орієнтованих технологій навчання і виховання майбутніх учителів передбачає застосування цілої системи дій, які

зумовлювали б продуктивно інтелектуальну взаємодію між учасниками навчально-виховного процесу закладу вищої освіти, спрямовану на поглиблення гендерних знань, закріпленню практичних навичок, розвитку пізнавальних і творчих здібностей студентів. Використання гендерного компонента в освіті потребує застосування відповідних йому навчально-методичних засобів і комунікативних механізмів, а також певного рівня професійних якостей викладачів.

Для проведення аналізу формування гендерної культури майбутніх учителів в нашому дослідженні застосований метод констатувального експерименту. Завданням якого є виявлення наявного стану та рівня сформованості гендерної культури майбутніх учителів.

Першим кроком в дослідницькій роботі було вивчення та визначення критеріїв оцінювання реальної практики формування гендерної культури майбутніх учителів в процесі вивчення педагогічних дисциплін.

Сучасні науковці виділяють декілька підходів до концепції гендерного виховання: когнітивний, оцінно-емоційний, інтегративний, світоглядний, аксіологічний, поведінковий (діяльнісний), особистісно орієнтований та цілісний підходи. Як зазначає О. Цокур, на етапі формування гендерної культури особистості визначається провідним тип гуманістичного виховання та соціальної взаємодії з особистістю, підкреслюється єдність процесів виховання та навчання і передусім гендерного виховання [110, с.189].

Формування гендерної компетентності майбутніх учителів важливий аспект професійної діяльності особистості. Яка складається з трьох основних компонентів оцінки професійної компетентності: 1) предметно-змістовний компонент, який задає та відбиває суть концептуальних засад у розумінні феноменів гендеру і гендерного підходу в освіті; 2) операційно-діяльнісний, що орієнтує на виконання специфічних функцій професійної діяльності, пов'язаних з гендерним вихованням та освітою підростаючого покоління; 3) особистісно-професійний, який опікує зону розширення суб'єктивного простору професіонала через подолання власних застарілих гендерних

стереотипів й усвідомлення своїх нових потенційних можливостей самореалізації в усіх сферах життєдіяльності. Гендерна компетентність повинна бути сформована під час навчання студентів у закладі вищої освіти і бути основою професійно важливих новоутворень особистості, одним із яких є гендерна культура.

Розвиток особистості майбутнього вчителя/вчительки не повинен обмежуватися традиційними уявленнями про роль та призначення жінок і чоловіків. Формування сучасних гендерних стереотипів, відбувається в процесі соціалізації. Соціально-педагогічні умови формування сучасних гендерних стереотипів складають ряд критеріїв: ставленнєвий (характеризує позиції й погляди на існуючі в суспільстві стереотипи залежно від статі); діяльнісний (відображає прагнення до гендерної рівності); особистісний (визначає індивідуально-особистісні якості щодо реалізації гендерної рівності в соціальній практиці).

Фахівці які вивчали процеси формування гендерних стереотипів виокремлюють декілька основних, соціальних причин, які визначають індивідуальні психологічні особливості: традиції, які засвоюються в процесі взаємодії дитини з навколишнім світом і впливають на її мотивацію, формують її систему цінностей, впевненість в собі та вибір майбутньої кар'єри; прищеплене дітям батьками й педагогами уявлення про стереотипні статеві ролі – чоловічі та жіночі; розподіл на чоловічу та жіночу психологію закладається з народження дитини людьми, які її оточують.

В опрацьованій літературі, яка вивчає проблеми підготовки майбутніх учителів до реалізації ідеї гендерної рівності в їх професійній діяльності, ми звернули увагу на критерії оцінювання реальної практики формування гендерної культури майбутніх учителів, представлені С. Гришак, а саме: 1) критерій гендерної когнітивності, який характеризує рівень оволодіння теоретичною базою гуманітарного та суспільно-наукового знання з гендерних проблем; 2) критерій оволодіння гендерним інструментарієм, що відображає ступінь оволодіння засобами гендерного підходу на практиці, тобто вміння

аналізувати, поліпшувати й оцінювати соціальні процеси задля того, щоб інкорпорувати підхід гендерної рівності; 3) критерій гендерної чутливості, який характеризує самосвідомість, міру сформованості системи емоційно-оцінних ставлень щодо значущості гендерної проблематики, зокрема до реалізації ідеї гендерної рівності [28, с. 12].

У змісті критеріїв, виокремлених С. Гришак, за основу формулювання взята мета навчання, тому саме такий підхід є найбільш спрямований на досягнення ефективності результату навчання.

Дослідниця О.Болотська сформулювала критерії оцінювання рівня гендерного виховання з урахуванням уявлень філософської, педагогічної, психологічної наук про єдність сфери знань, почуттів і практичної діяльності, а саме: 1) мотиваційно-діяльнісний (розглядає питання особистої мотивації в гендерному вихованні і виявляється у практичній діяльності учителів); 2) інтелектуально-особистісний (визначає загальну низку індивідуальних інтелектуальних і моральних лідерських якостей вчителів, до якої належить передусім гендерна та професійна компетентність, без яких неможливо завоювати авторитет у будь-якому колективі); 3) практичний (дозволяє констатувати рівень гендерного виховання, оцінювати якість умінь і навичок майбутніх учителів у практичній діяльності) [10 с. 29]. За основу авторкою були взяті критерії виховання.

Формулювання критеріїв оцінювання практики формування гендерної культури майбутніх учителів відбувалось з урахуванням специфічних особливостей кожного явища, яке досліджується. Були охоплені інтелектуальна, ціннісна та поведінкова сфери життєдіяльності особистості в контексті гендерних проблем. Саме показники кожного критерію відбивають специфіку виконаного дослідження та змістовні характеристики отриманого результату.

Узагальнюючи напрацювання дослідників з визначення критеріїв оцінки професійної компетентності, рівня гендерного виховання, готовності до реалізації ідей гендерної рівності, сформованості гендерних стереотипів були

сформульовані критерії, за якими відбувалось визначення сформованості гендерної культури майбутніх учителів:

1) інформаційно-знаннявий – сукупність теоретичних (наукових, суспільних, нормативних) знань і уявлень з гендерної проблематики, на основі яких формуються особистісно-змістовні якості та суспільна й індивідуальна поведінка особистості;

2) особистісно-змістовний, пов'язаний зі змістовним наповненням особистого ціннісного й емоційного ставлення до гендерної тематики;

3) практико-поведінковий відображає специфіку поведінки особистості під час міжособистісного спілкування (публічного та приватного) у гендерному контексті.

За сукупністю критеріїв можна визначити рівень сформованості гендерної культури особистості. Ми виділяємо три рівні сформованості гендерної культури студентів закладів вищої освіти: *творчий* (високий), *осмислено-особистісний* (середній), *репродуктивний* (низький). Творчий рівень характеризується високим ступенем вияву (не менше 70 %) виділених показників. Осмислено-особистісний рівень визначається під час прояву більше половини показників, для репродуктивного – характерна низька міра їх вияву.

Змістовна характеристика критеріїв сформованості гендерної культури та їх показників представлена в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Критерії сформованості гендерної культури майбутніх учителів

Критерій	Рівень	Показники
1	2	3
Інформаційно-знаннєвий	Високий	<ul style="list-style-type: none"> – вільне володіння понятійно-термінологічним апаратом гендерних досліджень; – сформованість знань про основні ідеї гендерних теорій; – нормативно-правова обізнаність щодо гендерних взаємовідносин у суспільстві; – сформованість уявлень про особливості гендерної та статевої ідентичності людини; – зацікавленість та ініціативність у вивченні та вирішенні проблем гендерного спрямування.
	Середній	<ul style="list-style-type: none"> – недостатньо чітко визначені та структуровані знання основних гендерних понять і термінів; – знання основних ідей гендерних теорій розрізнені, епізодичні; – обмежений обсяг нормативно-правової обізнаності щодо гендерних взаємовідносин у суспільстві; – поверхневі знання особливостей гендерної та статевої ідентичності людини; – відсутність активності та недостатня зацікавленість у вивченні та вирішенні проблем гендерного спрямування.

Продовження таблиці 2.1.

1	2	3
	Низький	<ul style="list-style-type: none"> – неприйняття ідей гендерної рівності як у публічній, так і в приватній сферах життя особистості; – уявлення про відносини статей у суспільстві складаються під впливом усталених гендерних стереотипів; – не визнають необхідність у побудові гуманних міжособистісних відносин; – - повна відсутність критичного самоаналізу як представника певної статі та аналізу переваг і недоліків іншої статі.
Практико-поведінковий	Високий	<ul style="list-style-type: none"> – визнання ідей гендерної рівності в публічній і приватній сферах життя особистості; – відмова від усталених гендерних стереотипів щодо відносин статей у суспільстві; – виразна націленість на побудову гуманних міжособистісних відносин; – здатність до критичного самоаналізу як представника певної статі та аналізу переваг і недоліків іншої статі.
	Середній	<ul style="list-style-type: none"> – модель поведінки, заснована на ідеях гендерної рівності, знаходиться в стадії формування; – міжособистісне спілкування та відносини між статями будуються на повазі до іншої статі

Продовження таблиці 2.1.

1	2	3
		<ul style="list-style-type: none"> – в окремих ситуаціях; – у поведінці відзначається прояв руйнування усталених гендерних стереотипів та статевої дискримінації; – пасивна і несистематична участь у громадській діяльності гендерної спрямованості; – недостатня мотивація до активізації особистісних ресурсів для вибору стратегії самовдосконалення та самореалізації в гендерних відносинах.
	Низький	<ul style="list-style-type: none"> – формується модель поведінки з ігноруванням ідей гендерної рівності; – міжособистісне спілкування та відносини між статями будуються на ідеалізації власної статі; – поведінка сформована під впливом гендерних стереотипів і статевої дискримінації; – свідома відмова від участі в громадській діяльності гендерної спрямованості; – повна відсутність розуміння необхідності активізації особистісних ресурсів для вибору стратегії самовдосконалення та самореалізації в гендерних відносинах.

Визначені вище критерії, їх показники та рівні сформованості за кожним з них, дозволяють розпочати розв'язання завдань із досліджуваної проблеми,

одним зі складників якої є діагностика рівня сформованості гендерної культури студентської молоді в процесі вивчення педагогічних дисциплін.

З метою подальшого теоретичного узагальнення проблеми та визначення наявного рівня сформованості гендерної культури у майбутніх учителів закладу вищої освіти ми провели другий етап констатувального експерименту, опитування.

Експериментальна робота проводилася на базі Криворізького державного педагогічного університету зі студентами другого та третього курсів, які вивчають педагогічні дисципліни. Використовуючи статистичний метод дослідження ми виокремили групу студентів природничого факультету для проведення аналізу стану сформованості їхньої гендерної культури. Статистичний метод передбачає дотримання умов випадковості, незалежності, якості показників вибірки.

Для дослідно-педагогічної роботи було виділено загальну вибіркочну сукупність (135 осіб), яка була поділена на три вибіркочні сукупності. Першу (60 осіб) складають студенти другого та третього курсу природничого факультету, спеціальності «Біологія», «Хімія», «Інформатика», які виконували роль контрольної групи і не брали участь у дослідно-педагогічній роботі, але яких на початку і наприкінці дослідної роботи було діагностовано, опитано за встановленою методикою. Отриманні результати використовувалися для порівняльного аналізу статистичних даних проведеного дослідження.

Другу вибіркочну сукупність (49 осіб) склали також студенти другого і третього курсу природничого факультету, спеціальності «Біологія і психологія» та «Фізична культура», але які входили до експериментальної групи та брали участь у ряді заходів дослідно-педагогічної роботи. Обидві вибірки випадкові, оскільки на рівні формування експериментальних контрольних груп не здійснювався цілеспрямований відбір за ступенем підготовки студентів до гендерного навчання.

Експеримент проводився протягом другого семестру 2017–2018 навчального року та першого семестру 2018–2019 навчального року. Для

досягнення бажаних результатів у спеціально організованому процесі формування гендерної культури студентської молоді, а саме вдосконалення знань гендерної теорії, під час вивчення курсу педагогічних дисциплін були введені теми з гендерної тематики для вивчення як аудиторно так і позааудиторно, а також самостійно.

Процесу проведення експерименту сприяли: професорсько-викладацький склад кафедри педагогіки і університету в цілому, куратори груп в яких проводився експеримент, декан, заступник декана, завідувачі кафедрами природничого факультету, проректор з наукової роботи університету.

Тому до третьої вибіркової сукупності увійшли 26 осіб із складу викладачів кафедри педагогіки які забезпечують викладання педагогічних дисциплін, кураторів груп, декан факультету, заступник декана факультету з начальної та виховної роботи, завідувачі кафедрами університету, проректор з наукової роботи, які виконували роль експертів. Враховуючи їх своєрідну значущість, ми приділяли особливу увагу аналізу їхнього ставлення до проблеми вивчення.

Оцінювання ставлення педагогічного колективу до питання формування гендерної культури сучасної студентської молоді здійснювалося на основі бесіди, спостереження, анкетування, аналізу документації, що забезпечує навчально-виховний процес (навчальні плани, програми, плани соціально-гуманітарної роботи заступників деканів із виховної роботи та кураторів груп, протоколи засідань кафедри педагогіки тощо).

В ході експерименту, було складено анкету (Додаток В), питання якої допомогли б з'ясувати необхідність формування гендерної культури студентської молоді. Експертам було запропоновано надати відповіді на питання анкети. Після обробки анкет з'ясувалось, що – 87,2 % згодні з необхідністю формування гендерної культури студентів, інші 7,9 % – не надають значення такому спеціально організованому процесу, а решта – 4,9 % залишили питання без відповіді. Результати відповідей експертів на перше

запитання анкети дозволяють нам стверджувати, що більшість опитуваних вважають важливим процес формування гендерної культури студентської молоді. Водночас зазначимо, що серед опитуваних є ті хто висловили нейтральне ставлення до реалізації процесу формування гендерної культури студентської молоді. Ці статистичні дані свідчать про недостатню обізнаність експертів у розумінні важливості досліджуваної проблеми.

На питання про внесення до програми з соціально-гуманітарних дисциплін гендерної тематики 82,3 % експертів дали свою згоду, 11,4 % опитуваних відповіли, що над цим потрібно поміркувати, 6,3 % не вважають за доцільне вводити гендерну тематику. Із отриманих на друге запитання анкети відповідей стає зрозуміло, що більшість експертів згодна із необхідністю обізнаності студентів в гендерних знаннях та в максимальній їх сформованості саме через дисципліни соціально-гуманітарного циклу й припустити відносну професійну готовність експертів до реалізації вищезазначеного процесу. Незначна частина опитаних висловила неготовність до впровадження гендерних питань у вищезазначені дисципліни і своє негативне ставлення до змін у програмах соціально-гуманітарних дисциплін.

Щодо питання про можливість включення в навчально-виховний процес спеціально організованого процесу формування гендерної культури студентської молоді з використанням гендерних спецкурсів, семінарів, тренінгів тощо. У ході опитування були отримані такі результати: 74% дали позитивну оцінку, 10,4 % відповіли, що це складно, але можна спробувати, 7,6 % відреагували негативно. Експертне опитування щодо третього питання анкети, незважаючи на незначні нейтральні та негативні кількісні показники, підтвердило оптимальну реалізацію процесу формування гендерної культури студентської молоді саме через низку заходів.

Відповіді експертів на питання про ефективні методи та заходи формування гендерної культури були майже ідентичними. Отримані дані дозволяють нам стверджувати, що більшість опитуваних розуміють необхідність використання на практиці різноманітних аудиторних та

позааудиторних заходів формування гендерної культури, а саме: лекцій, семінарів, доповідей, дискусій, тренінгів. Експерти усвідомлюють значення сучасних новітніх технологій навчання, спрямованих на розвиток особистості, її творчого потенціалу.

Свої здібності щодо впровадження гендерного підходу в навчально-виховний процес вищого навчального закладу експерти оцінили позитивно, на достатньому рівні. Вони або майже впевнені, що в них є такі здібності, або дійсно в цьому переконані. Зазначені відповіді свідчать про загальну професійну підготовку викладачів соціально-гуманітарних дисциплін, кураторів груп і заступників деканів з навчальної та виховної роботи.

На запитання анкети щодо цілей, які будуть досягнуті після впровадження гендерного підходу в навчально-виховний процес закладу вищої освіти, було отримано таку інформацію від експертів: це позитивно вплине на гендерну соціалізацію особистості студентів, гармонізацію студентського життя в цілому, укорінення ідей гендерної рівності, ліквідацію усталених гендерних стереотипів тощо. Таку динаміку експертних висновків можна вважати як позитивну. Це підтверджує необхідність впровадження спеціально організованого процесу формування гендерної культури сучасної студентської молоді в програму вивчення соціально-гуманітарних дисциплін та організацію позанавчальної діяльності з використанням інтерактивних технологій, які ґрунтуються на принципах спільної діяльності професорсько-викладацького складу, кураторів груп і заступників деканів з навчальної та виховної роботи.

Вивчення рівня сформованості гендерної культури сучасної студентської молоді здійснювалося за допомогою методів опитування, рейтингу, самооцінки, а також методів кількісної обробки даних – порядкові та бальні шкали.

Питання, які ми вважаємо за необхідне розкрити в процесі діагностування, подано в анкеті «Діагностика рівня сформованості гендерної культури сучасної студентської молоді» (Додаток Г).

На цьому етапі констатувального експерименту ми опитували контрольну (КГ) та експериментальну (ЕГ) групи. Зауважимо, у процесі аналізу даних за визначеними нами критеріями необхідно брати до уваги можливість включення питань до різних критеріїв, що зумовлено їх єдністю.

Аналіз первинних даних про знання емпіричного матеріалу, дозволив визначити рівень опитуваних студентів щодо першого інформаційно-знаннєвого критерію, який висвітлював їхню обізнаність із гендерної проблематики.

Нас цікавило, чи можуть студенти сформулювати визначення понять «гендер» та «гендерна культура». На початку діагностування ми звернулися до респондентів із проханням визначити варіант відповіді, яка, на їхню думку, більш повно розкриває сутність поняття «гендер». Одержані результати опитування після їх обробки наведено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Визначення поняття «гендер»

№ з/п	Гендер – це ...	Контрольна група	Експериментальна група
		%	%
1.	статева різниця між чоловіком і жінкою	14,3	14,1
2.	соціальні стосунки між чоловіками та жінками, що конструюються інститутами суспільства	29,4	29,2
3.	наука, що вивчає взаємовідносини між статями	7,3	7,9

№ з/п	Гендер – це ...	Контрольна група	Експериментальна група
		%	%
4.	соціальна нерівність чоловіків і жінок	16,8	17,5
5.	складно відповісти	32,2	31,3
	Разом	100	100

Проведений аналіз одержаних даних показує, що більшість студентів не розуміють сутність поняття «гендер», мають низький рівень обізнаності з сутності феномена «гендер», не змогли відповісти на запитання (КГ – 32,2 %; ЕГ – 31,3 %) майже однакова кількість респондентів контрольної та експериментальної груп. Рівень знань обох груп майже однаковий. Загалом одержані відповіді розділилися на чотири напрями, що відбивають реальні уявлення студентської молоді про сутність поняття «гендер». Студенти обох груп (КГ – 29,4 %; ЕГ – 29,2 %) дали відповідь, яка відповідає правильному значенню досліджуваного поняття, а саме: гендерна культура це соціальні стосунки між чоловіками та жінками, що конструюються інститутами суспільства. Це свідчення того, що питання гендеру постійно в центрі уваги суспільства і все частіше можна почути або прочитати в ЗМІ і інтернет виданнях матеріали з гендерною тематикою.

Аналогічне дослідження було здійснено щодо визначення поняття «гендерна культура». Результати аналізу представлено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Визначення поняття «гендерна культура»

№ з/п	Гендерна культура – це ...	Контрольна група	Експериментальна група
		%	%
1.	сукупність статевої цінностей у суспільних сферах буття	16,2	15,8
2.	система історично сформованих, стійких установок, що втілюють досвід попередніх поколінь людей, та відтворюють гендерне життя суспільства на основі наступності	17,7	19,2
3.	частина загальної культури людини яка підкреслює відмінність між статями та нерівність чоловіків і жінок	11,9	11,2
4.	Складно відповісти	54,2	53,8
	Разом	100	100

Визначення поняття «гендерна культура» викликало труднощі в більшій частині респондентів (КГ – 54,2 %; ЕГ – 53,8 %). Аналіз наведених у таблиці даних, як і знання студентською молоддю визначення поняття «гендер», свідчить про все ще низький рівень розуміння контрольною та експериментальною групами сутності визначення «гендерна культура». Проте (КГ – 17,7 %; ЕГ – 19,2 %) респондентів відповіли правильно щодо сутнісного визначення поняття гендерна культура. На жаль переважна більшість студентів не може дати визначення гендерних понять. Це свідчить про загальний низький рівень з питань гендерної спрямованості студентської молоді в групах, які взяли участь в дослідженні.

Незадовільні результати були отримані щодо обізнаності студентської молоді в галузі державної гендерної політики та нормативно-правового забезпечення питань гендеру. Так, майже всі респонденти обох груп (КГ –

82,3 %; ЕГ – 81,5 %) взагалі нічого не знають із зазначеної проблеми. Решта опитуваних (КГ – 17,2 %; ЕГ – 18 %) відповіли, що сутність гендерної політики полягає в подоланні дискримінації людей за ознаками статі, а серед нормативно-правових актів найчастіше згадували Конституцію України, Сімейний та Трудовий Кодекси України. Аналіз проблеми дозволяє нам узагальнити уявлення студентської молоді про гендерні питання і дійти висновку, що переважна їх більшість має обмежену обізнаність і неправильно розуміє поняття «гендерна політика».

Одним із питань анкети для експериментальної та контрольної груп студентів, які взяли участь у дослідженні, було визначення джерел отримання інформації щодо гендерних питань. Студентам було запропоновано проранжувати відповіді за п'ятибальною шкалою, від 1 до 5 залежно від ступеня впливу джерела отримання інформації на їх свідоме ставлення до гендерної тематики. Ранг – 5 за джерело найбільш дієве і далі за зменшенням впливу. Відповідні рангові місця джерел гендерних знань наведені в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Джерела отримання гендерних знань

№ з/п	Джерела	Контрольна група		Експериментальна група	
		ранг. місце	бал	ранг. місце	бал
1.	Сім'я	2	1,75	2	1,69
2.	Навчальний заклад	4	2,28	4	2,25
3.	Засоби масової інформації	1	1,34	1	1,44
4.	Соціальні мережі	5	2,49	5	2,65
5.	Власні спостереження, особистий досвід	3	2,14	3	1,97

Дані таблиці свідчать, що питання з гендерної проблематики майже не актуальні в сім'ї. Результати опитування щодо впливу засобів масової

інформації показали не значущість телебачення, періодичних видань в отриманні знань з теорії гендеру для студентської молоді (КГ – 1,34 балів; ЕГ – 1,44 балів). В цей же час, соціальні Інтернет - мережі мають більший вплив на обізнаність студентської молоді в питаннях гендеру (КГ – 2,49 балів; ЕГ – 2,65 балів). Вони є найдоступнішим джерелом, якому респонденти приділяють більшу частину свого вільного часу. Деяку кількість інформації студенти отримали в ЗВО в якому вони навчаються (КГ – 2,28 балів; ЕГ – 2,25 балів). Деякий теоретичний матеріал із проблем гендеру респонденти обох груп отримали завдяки власним спостереженням та особистому досвіду спілкування (КГ – 2,14 балів; ЕГ – 1,97 балів). Дані таблиці свідчать, що гендерній проблематиці майже не приділяють уваги в сімейних стосунках. Телебачення і періодичні засоби масової інформації втратили своє значення для молоді в зв'язку з тим, що надають недостатній обсяг інформації. До того ж розширення можливостей мобільної техніки та вільний доступ до глобальної Інтернет - мережі, зумовило переорієнтування сучасної молоді на отримання інформації з соціальних мереж, сайтів, Інтернет - видань тощо. Передостаннє рангове місце навчального закладу як джерела гендерних знань — говорить про те, що питанню висвітлення гендерної тематики в ЗВО приділяється недостатньо уваги. Можливості навчального закладу і викладачів не використовуються в повній мірі.

Цінним у контексті нашої роботи є те, що майже третина респондентів контрольної та експериментальної груп (табл. 2.5), незважаючи на низьку обізнаність із сутністю понять «гендер» і «гендерна культура» та питаннями в галузі гендерної політики й нормативно-правового забезпечення, а також посередню зацікавленість гендерною проблематикою, відчувають необхідність у гендерній освіті та вихованні (КГ – 38,2 %; ЕГ – 37,1 %). Виокремилася студентська молодь (КГ – 19,6 %; ЕГ – 21,1 %), яка вважає такі знання зайвими. Майже половина опитуваних (КГ – 42,2 %; ЕГ – 41,8 %) не змогли визначитися з важливістю цього питання, але саме в зазначеній групі

найвірогідніше може бути змінене нейтральне на позитивне ставлення до процесу гендерної освіти та виховання студентської молоді.

Таблиця 2.5

Ступінь значущості гендерної освіти та виховання

№ з/п	Ступінь значущості	Контрольна група (%)	Експериментальна група (%)
1.	Важлива	38,2 %	37,1 %
2.	Не існує необхідності	19,6 %	21,1 %
3.	Складно відповісти	42,2 %	41,8 %
	Разом	100 %	100 %

Завершуючи аналіз емпіричних даних за першим критерієм, ми можемо зробити висновок про недостатню інформаційну обізнаність студентської молоді в галузі гендерних проблем, та посередній рівень зацікавленості вищезазначеним питанням, що дозволяє стверджувати про необхідність гендерного підходу в роботі зі студентською молоддю, яка навчається у закладах вищої освіти.

Наступним кроком в проведенні дослідження було діагностування рівня сформованості гендерної культури за особистісно-змістовним критерієм, пов'язаним із особистісним ставленням обох статей до ідей гендерної рівності, гендерних стереотипів, особистісного спілкування, критичного самоаналізу та ін. Так, на питання: «Які, на Вашу думку, труднощі існують в забезпеченні рівних можливостей жінок і чоловіків у сучасному суспільстві?» більшість студентів відповіли, що труднощі існують й вказали на них. Студентам також було запропоновано проранжувати відповіді за чотирибальною шкалою, від 1 до 4 (ранг 4 - найбільша з труднощів). Результати представлені в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

**Труднощі в забезпеченні рівних можливостей жінок і чоловіків
у сучасному суспільстві**

Труднощі	Контрольна група		Експериментальна група	
	ранг. місце	%	ранг. місце	%
Наявність гендерних усталених стереотипів у свідомості жінок і чоловіків	1	10,5	1	10,3
Недостатність гендерно спрямованої нормативно-законодавчої бази	3	31,2	3	31,8
Небажання чоловіків або жінок бути рівними	2	11,6	2	12,1
Труднощів не існує	4	46,7	4	45,8

Загалом більша кількість студентської молоді (практично половина опитуваних ЕГ і КГ) недостатньо усвідомлює наявність труднощів в питанні щодо гендерної рівності чоловіків і жінок. Таке відношення впливає на забезпечення рівних можливостей жінок і чоловіків та сприяє гендерній нерівності в сучасному суспільстві. Також до труднощів респонденти віднесли відсутність гендерно спрямованої законодавчої бази в державі, хоча багато з них не обізнані в цьому питанні. І тільки незначний відсоток опитуваних серед низки труднощів з вищезазначеної проблеми виокремив гендерні стереотипи, що свідчить про розуміння сутності питання студентською молоддю та потребує подальшого вивчення й урахування в нашій магістерській роботі.

Наступним питанням до опитуваних було: «Як Ви вважаєте, чи необхідно студентській молоді володіти гендерними знаннями про чоловіків і жінок та їхні соціальні проблеми?». Аналіз відповідей на питання здійснювався за другим особистісно-змістовним критерієм. Це дало можливість з'ясувати особисто ціннісне й емоційне ставлення студентів до

гендерної тематики. В результаті статистичної обробки одержаних матеріалів ми отримали такі відповіді: КГ – 34 % та ЕГ – 39 % опитуваних відповіли «Так», КГ – 27 % та ЕГ – 20 % – «Ні», а 39 % та 41 % респондентам відповідно контрольної та експериментальної груп студентської молоді складно відповісти.

До анкети було включене питання щодо визначення найбільш важливих для студентської молоді гендерних тем. Серед аргументованих відповідей опитуваних виокремилися такі теми: питання соціально-психологічної адаптації особистості, міжособистісні стосунки, особливості особистісного й професійного росту та ін. Ця тематика дає уявлення про інтереси сучасної студентської молоді щодо гендерних питань, про загальну значущість цього виду діяльності й визначає подальші напрями нашої роботи.

Студентській молоді було запропоновано відповісти на питання щодо того, що вплинуло на формування їхнього ставлення до осіб протилежної статі? Тобто потрібно було визначити чинники впливу на сформованість ставлення до осіб протилежної статі. Відповіді в відсотках наведені в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

**Чинники впливу
на сформованість ставлення до осіб протилежної статі**

№ з/п	Чинники	Контрольна група (%)	Експериментальна група (%)
1	2	3	4
1.	Під впливом батьків (виховання в сім'ї)	14,3 %	13,5 %
2.	Під впливом соціуму	26,4 %	28,2 %
3.	У процесі навчання в закладах освіти	9,1 %	7,4 %

№ з/п	Чинники	Контрольна група (%)	Експериментальна група (%)
4.	Під впливом ЗМІ (телебачення, періодика)	7,5 %	9,8 %
5.	Керуючись власним досвідом	22,5 %	24,6 %
7.	Складно відповісти	10%	8,4 %

У процентному співвідношенні більшість опитуваних переконані, що найбільший вплив на сформованість ставлення до осіб протилежної статі має соціум (КГ – 26,4 %; ЕГ – 28,2 %), власний досвід (КГ – 22,5 %; ЕГ – 24,6 %). Наступний чинник - процес навчання в закладах освіти оцінений як (КГ – 9,1 %; ЕГ – 7,4 %), а також спілкування з протилежною статтю оцінено (КГ – 9,5 %; ЕГ – 8,1 %). Однак ми вважаємо, що за умови цілеспрямованого керованого процесу навчальні заклади можуть мати більший вплив на формування ставлення до осіб протилежної статі завдяки науковому обґрунтуванню гендерної теорії та професійному викладанню відповідних тем і курсів. Система освіти, починаючи з дитячого садка й до аспірантури, є потужним засобом, за допомогою якого формується ставлення до осіб протилежної статі.

Слід відмітити, що вплив батьків має значення при становленні думки молоді щодо протилежної статі. Своїм прикладом, ставленням до кожного члена родини, виховними стратегіями вони конструюють поведінку своїх дітей (КГ – 14,3 %; ЕГ – 13,5 %). У респондентів на цьому етапі розвитку можуть бути несформовані знання щодо того, як провести критичний самоаналіз і зробити правильні обґрунтовані висновки. Запровадження в закладах вищої освіти курсів гендерної освіти та виховання може допомогти в цьому процесі.

Варто звернути увагу на те, що всі зазначені чинники впливу на процес формування ставлення до осіб протилежної статі є спонтанними, у

відсотковому співвідношенні вони мають невисокі показники. Важливим у контексті нашого наукового дослідження є сформований ланцюжок агентів соціалізації студентської молоді: вплив соціуму, власний досвід, вплив батьків (виховання в сім'ї), процес навчання в закладах освіти, спілкування з протилежною статтю, вплив телебачення, друкованих періодичних видань тощо. Вік студентської молоді, коли більшість студентів планують створення власної сім'ї та свідоме батьківство, є найоптимальнішим і актуальним для спеціально організованого керованого процесу формування ставлення до осіб протилежної статі.

Для з'ясування наскільки студенти - майбутні вчителі готові до продуктивного мислення та пошуку оптимальних шляхів вирішення різного роду питань в тому числі і гендерного спрямування, ми включили в анкету питання щодо оцінки рівня сформованості критичного мислення студентської молоді. Результати анкетування наведені в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Оцінка рівня сформованості критичного мислення

№ з/п	Рівні	Контрольна група (бали)	Експериментальна група (бали)
1.	Адекватно оцінюю іншого (незалежно від статі)	3,8	3,3
2.	Об'єктивно ставлюсь до кожного (незалежно від статі)	2,7	3,1
3.	Володію самоаналізом (маю здатність до самооцінки)	3,5	3,6

Аналіз наведених у таблиці даних свідчить, що навички критичного мислення студентської молоді контрольної й експериментальної груп близькі за показниками. Їх детальне змістовне вивчення дозволяє відзначити певний розподіл балів. Студентами зроблено акцент на здатності володіння самоаналізом та належною оцінкою іншого (від 3,3 до 3,8 балів).

Одна з головних вимог до сучасних вчителів це вміння не лише здійснювати самоаналіз або давати критичну оцінку іншим, а й виконувати комплексний аналіз як своїх особистих якостей, так і інших осіб незалежно від статі й гендерних стереотипів. Студенти із достатнім рівнем сформованості критичного мислення у більшості випадків ефективно використовують можливі ресурси; розглядають події та ситуації під кутом зору громадської, а не лише власної користі та приймають рішення щодо колективного управління; відокремлюють головне при аналізі інформації; передають інформацію в письмовій та усній формі, обирають доречну для конкретної ситуації стратегію; проявляють терпимість відносно інших думок, поглядів.

Наступне завдання анкети пропонувало студентам проранжувати галузі діяльності успішної реалізації чоловіків та жінок. У таблиці 2.9 наведено відповіді студентів контрольної та експериментальної груп.

Таблиця 2.9

Оцінка успішної реалізації чоловіків та жінок в галузях діяльності

Галузь діяльності	Чоловіки				Жінки			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	ранг. місце	%	ранг. місце	%	ранг. місце	%	ранг. місце	%
Сім'я	2	6,1	1	5,5	6	30,8	6	28,9
Освіта/наука	4	15,3	5	23,1	5	27,9	5	26,2
Політика, громадська діяльність	6	34,8	6	27,3	1	5,5	1	5,3
Економіка	3	14,4	3	14,2	3	9,6	2	9,0
Медицина	1	5,9	2	7,8	4	18,3	4	20,5
Приватний бізнес	5	23,5	4	22,1	2	7,9	3	10,1

Аналізуючи дані таблиці 2.9, зазначимо, що студенти обох груп указали на протилежні галузі діяльності успішної реалізації чоловіків та жінок. За

результатами статистичних даних рівноправною не є жодна з галузей діяльності. На думку респондентів обох груп, чоловіки більш вдало можуть реалізувати себе в таких галузях, як політика та приватний бізнес і економіка, де рангові місця, визначені респондентами контрольної та експериментальної груп, найвищі. Решта галузей діяльності в чоловіків за ранговими місцями йде в спадній динаміці (освіта/наука, медицина). Сім'ї студенти експертної групи визначили передостаннє місце, де чоловік не може успішно реалізувати себе, а студенти контрольної групи взагалі останнє. Водночас респонденти обох груп прерогативою жінок вважають саме сім'ю (6 рангове місце). Далі всі рангові місця галузей діяльності успішної реалізації жінок розподілились майже в зворотному порядку щодо чоловіків.

На основі отриманих даних ми зробили висновок, що респонденти переконані в домінуючому становищі чоловіків у суспільстві та в призначенні жінці ролі матері та господині. І попри все, серед студентської молоді домінують патріархатні погляди на галузь діяльності успішної реалізації чоловіків та жінок. Це говорить про те, що студенти досі мають низьку обізнаність в питаннях гендерної рівності, як хлопці так і дівчата, тому потреба в запровадженні курсу гендерної обізнаності актуальна і потребує подальшого вивчення, аналізу та врахування при розробці рекомендацій щодо умов формування гендерної культури майбутніх учителів при вивченні педагогічних дисциплін.

Рівень гендерної культури сучасної студентської молоді відповідно до складників особистісно-змістовного критерію залишається низьким. Респонденти не визнають ідей гендерної рівності в публічній і приватній сферах життя, не володіють методами конструювання гармонійних моделей взаємовідносин статей, не вдаються до створення атмосфери їхнього дружнього й поважного співіснування.

Аналізуючи стан сформованості гендерної культури студентів за третім практико-поведінковим критерієм, до анкети були включені питання про модель стосунків, характерну для їхньої майбутньої родини («патріархат»,

«матріархат», «егалітарна») як соціального інституту, в якому діє вся система соціальних норм і складаються моделі гендерних взаємин. Саме у сімейному житті відбувається гендерне становлення й гендерна самореалізація особистості, формування і родинний перерозподіл ролей, обов'язків, доходів між членами сім'ї тощо. Саме в сім'ї формуються перші гендерні знання. У зв'язку з цим цікавий науковий матеріал із проблеми, яка досліджується був оброблений і розміщений в табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Модель стосунків, характерна для майбутньої сім'ї

№	Модель стосунків	Контрольна група (%)	Експериментальна група (%)
1.	Патріархат	24 %	20,3 %
2.	Матріархат	22,3 %	19,8 %
3.	Егалітарна	22,1 %	13,7 %
4.	Складно відповісти	31,6 %	30,7 %
	Разом	100 %	100 %

З таблиці видно, що досить високий відсоток опитаних контрольної та експериментальної груп утруднюється відповісти на питання (КГ – 31,6 %; ЕГ – 30,7 %). Це говорить про те, що студенти не обізнані в питанні і не замислювались над важливістю створення моделі відносин, яка б передбачала рівний розподіл прав і обов'язків. Майже однакова кількість студентів обох груп віддали перевагу патріархатній або матріархатній моделі стосунків майбутньої сім'ї (від 19,8 % до 24 %). Згідно відповідей ми бачимо все ще низьку гендерну культуру студентської молоді, нерозуміння переваг гармонійних взаємовідносин статей у майбутніх сімейних стосунках.

Отримані дані опитування можуть повною мірою відображати модель стосунків батьків, а саме ступені активності одного з членів сім'ї.

Вищезазначені результати дослідження враховані в процесі педагогічного експерименту. Ми вважаємо, саме під дією гендерної освіти та виховання студенти будуть мати чітке уявлення про гендерні відносини в приватній сфері, що сприятиме егалітарному вибору стосунків їхньої майбутньої сім'ї.

Наступні питання, подані в анкеті, стосувалися професійних взаємовідносин чоловіків і жінок. Метою цих запитань було виявлення характеру взаємостосунків у професійному середовищі.

Так, на питання «Чи має бути однаковим зміст праці та заробітна плата чоловіків і жінок?» частина опитуваних (КГ – 35,9 %; ЕГ – 36,1 %) не аргументовано відповіли, що зміст праці та заробітна плата чоловіків і жінок мають бути різними. Майже третина студентів (КГ – 35,5 %; ЕГ – 36,3 %) залишили питання без відповіді. Деякі студенти (КГ – 28,6 %; ЕГ – 29,6 %) переконані, що чоловіки та жінки мають рівні можливості, тому їх зміст праці та заробітна плата повинні бути однаковими.

Отже, під час аналізу відповідей студентів ми дійшли висновків про неправильно сформоване уявлення майбутніх вчителів щодо гендерної рівності статей. Але хотілось зазначити, що попри психологічний тиск статевих стереотипів, значна частина опитаної студентської молоді вважає за потрібне дотримання принципів паритетності в житті.

Останнім в анкеті опитування було питання щодо участі студентів у заходах, пов'язаних із забезпеченням гендерної рівності. Практично половина респондентів (КГ – 46 %; ЕГ – 49,5 %) контрольної та експериментальної груп брали участь в заходах, пов'язаних із забезпеченням гендерної рівності. Відповідно, така ж кількість (КГ – 54%; ЕГ – 51,5 %) участі не брали, але мають бажання досліджувати гендерні питання й брати участь у заходах гендерної спрямованості, відчувають необхідність самовдосконалення та самореалізації в гендерних відносинах. Результати отриманих даних свідчать

про необхідність висвітлення гендерної тематики в навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів.

Отже, здійснений аналіз реальної практики сформованості гендерної культури студентської молоді за трьома встановленими критеріями показав її посередньо-низький рівень за всіма визначеними критеріями та їх показниками.

За інформаційно-знаннєвим критерієм відповідно до виділених показників у більшій частині респондентів визначення основних гендерних понять та термінів викликає значні труднощі. Опитувані мають недостатні знання про основні ідеї гендерної освіти та виховання. Студенти продемонстрували посередню поінформованість щодо гендерних проблем у суспільстві, а також незнання нормативно-правової бази зазначеної тематики. Опитування виявило недостатню обізнаність респондентів у вивченні та вирішенні проблем гендерного спрямування через нерозуміння сутності цієї проблематики.

За особистісно-змістовним критерієм відповідно до виділених показників у респондентів простежується часткова відмова від гендерних стереотипів щодо відносин статей у суспільстві. Наявне несистематичне звернення до критичного самоаналізу як представника певної статі та аналізу переваг та недоліків іншої статі. У студентів сформовані неправильні уявлення про міжособистісне спілкування та відносини між статями. Разом із тим простежується нестійке усвідомлення необхідності забезпечення гендерної рівності.

За практико-поведінковим критерієм відповідно до виділених показників маємо констатувати, що в більшості респондентів відносини між статями будуються з ігноруванням ідей гендерної рівності. Міжособистісне спілкування та відносини між статями в приватній (публічній) сферах життя засновані на ідеалізації власної статі та гендерній дискримінації. Простежується свідомо відмова респондентів від участі в громадській

діяльності гендерної спрямованості. Така поведінка студентів підтверджує наявність стереотипного мислення.

Визначено, що основними причинами такої позиції є, по-перше, середовище, у якому домінують усталені гендерні стереотипи, по-друге, відсутність цілісної системи гендерної освіти та виховання, по-третє, низька забезпеченість студентської молоді інформацією про гендерну проблематику, а саме недостатній рівень наповнення змісту навчальних дисциплін гендерною тематикою.

Завершуючи аналіз результатів діагностування процесу формування гендерної культури студентської молоді, припускаємо, що для сформованості гендерної культури в студентів закладів вищої освіти як професійно й індивідуально важливих особистісних характеристик потрібне спеціально організоване гендерне навчання та виховання, що викликає необхідність наукової розробки й обґрунтування педагогічних умов формування гендерної культури майбутніх вчителів під час вивчення педагогічних дисциплін у закладах вищої освіти.

2.3. Рекомендації щодо формування гендерної культури майбутніх вчителів у процесі вивчення педагогічних дисциплін

Наведені у попередньому підрозділі відомості спонукають до визначення рекомендацій формування гендерної культури майбутніх вчителів у процесі вивчення педагогічних дисциплін.

Насамперед наголосимо, що процес формування гендерної культури у студентів закладів вищої освіти пов'язаний із:

- трансформацією традиційної організації вищої освіти в напрямі її демократизації та гуманізації, відновлення цінностей демократичного суспільства з огляду на пріоритет особистісного над державним [41];
- подоланням виявів сексизму в навчально-виховному процесі задля забезпечення вільного розвитку особистості в системі вищої освіти [6];
- засвоєнням майбутніми фахівцями збалансованих моделей гендерних

відносин і гендерних цінностей – гендерної чутливості до проявів унікальності і неповторності іншої особистості, толерантності шляхом знайомства студентів з основами теорії гендеру через використання інформаційних технологій і світових інтернет-ресурсів [39];

- проведенням гендерного аналізу змісту професійної освіти, зокрема навчальних програм і підручників із соціально-гуманітарних дисциплін;
- розвитком егалітарної свідомості особистості в системі соціокультурних взаємозв'язків на паритетних засадах шляхом відмови від застиглої ідентичності в освітньому процесі, створення альтернативних цінностей та форм культурного життя [110].

Крім того, вивчення наукової літератури з проблеми дослідження переконує, що проблема формування гендерної культури студентів може бути вирішена в контексті особистісно орієнтованої освіти. Процес її формування в студентській молоді правомірно й доцільно здійснювати в чотирьох формах, а саме через:

- навчальний предмет, зокрема шляхом упровадження в традиційні гуманітарні дисципліни авторських модулів із гендерної тематики або програм нових гендерних спецкурсів;
- міжпредметну форму діяльності студентів у межах освітнього простору;
- актуалізацію науково-дослідницької та позааудиторної виховної роботи (участь студентів у літніх гендерних школах і діяльності гендерних лабораторій, конкурсах і олімпіадах із проблем гендеру; дистанційне навчання при гендерних центрах; дослідна робота тощо);
- організацію дозвілля і студентського життя за принципами гендерної рівності тощо [103].

Досягнення високого рівня сформованості гендерної культури майбутніх вчителів може бути здійснене лише при побудові навчання як цілісної системи, під якою прийнято розуміти певне ціле, що складається з взаємопов'язаних між собою елементів, при чому закони, принципи чи

порядок зв'язку цих елементів створюють внутрішню структуру системи, а характер її взаємодії з навколишнім середовищем – її функціонування.

Готовність майбутніх учителів до гендерного виховання реалізується в уміннях доцільно використовувати сучасні методики організації навчально-виховного процесу, впровадженні оптимальних методів щодо залучення студентів до різних видів навчально-виховної діяльності. Серед них найбільш перспективними для гендерного виховання можна вважати моделювання (ігрова діяльність), комунікативний діалог (дискусійна діяльність) самостійне оволодіння інформацією, вивчення джерел (дослідно-пошукова діяльність).

Стиль викладання, форми комунікації в навчальній аудиторії також впливають на гендерну соціалізацію студентів. Так, іспити у формі тестів, індивідуальні доповіді, змагання за оцінки заохочують, перш за все, розвиток маскулічних якостей особистості. Від цього страждають як хлопці, так і дівчата, оскільки у них слабо розвиваються навички критичного мислення, уміння ставити питання, колективно обговорювати проблеми [40, с. 111]. Важливим моментом організації навчання має стати актуалізація потреби студентів виявляти свою позицію, демонструвати власні переконання як запоруки формування гендерної свідомості.

Варто звернути увагу на такий суттєвий момент – актуалізація емоційності, чуттєвого пізнання, як стимулюючого початку у саморозкритті особистості, здатності створювати нові суб'єкти відносин зі світом. Серед сучасних технологій, які здатні забезпечити емоційність сприйняття нових знань, можна виділити перформативні провокації в стилі «дзен» (коли відбувається руйнація стереотипів через іронію, шок, дихальні вправи), віртуальні рольові ігри, коли відбувається занурення в іншу реальність і юнаки вчаться приймати жіночу картину світу, а дівчата стверджують власні позиції в світі гендерної ідентичності; комунікативні тренінги, діалоги; метод драми; оживлення ідентифікації; вправи з розширенням свідомості; методи рефлексії та інші [73, с.42].

Таким чином, можемо узагальнити, що задля успішного втілення гендерного компонента в освіту, вітчизняними вченими пропонується впровадження таких заходів:

- додавання до навчальних програм спеціальних гендерних курсів;
- підготовка педагогічних кадрів вищих навчальних закладів;
- публікації конкретних наукових досліджень, узагальнюючих праць з теорії й методології гендерних досліджень (підручників, посібників, збірників);
- матеріальні стимули для розроблення та впровадження нових тем і курсів з гендерної проблематики в навчальних закладах [40].

Визначені вище компоненти, повинні бути враховані у підготовці майбутніх педагогів, зокрема під час вивчення педагогічних дисциплін, шляхом:

- 1) уведення гендернозорієнтованих тем до змісту навчальних дисциплін;
- 2) розробки на запровадження до змісту освіти майбутніх педагогів гендерних спецкурсів;
- 3) врахування гендерного підходу як необхідного складника виховної роботи студента/студентки під час виробничої практики.

Висновки до другого розділу

У розділі підсумовано вивчення практичного аспекту проблеми дослідження шляхом з'ясування стану сформованості та можливостей розвитку гендерної культури майбутніх вчителів, що варто узагальнити.

1. Методика дослідження ґрунтувалася на системі застосованих методів та з урахуванням системи принципів наукового педагогічного дослідження.

2. Аналіз стану сформованості гендерної культури майбутніх вчителів проводився шляхом вивчення та визначення критеріїв (*інформаційно-знаннєвий, особистісно-змістовний практико-поведінковий*) оцінювання реальної практики формування гендерної культури майбутніх учителів в процесі вивчення педагогічних дисциплін. За сукупністю критеріїв було визначено рівні сформованості гендерної культури особистості: *творчий* (високий), *осмислено-особистісний* (середній), *репродуктивний* (низький) та проведено констатувальний етап педагогічного експерименту.

3. За *інформаційно-знаннєвим критерієм* студенти продемонстрували посередню поінформованість щодо гендерних проблем у суспільстві, а також незнання нормативно-правової бази зазначеної тематики. *За особистісно-змістовним критерієм* наявне несистематичне звернення до критичного самоаналізу як представника певної статі та аналізу переваг та недоліків іншої статі. *За практико-поведінковим* маємо констатувати, що в більшості респондентів відносини між статями будуються з ігноруванням ідей гендерної рівності, що підтверджує наявність стереотипного мислення.

4. У результаті дослідження рекомендовано уведення гендернозорієнтованих тем до змісту навчальних дисциплін; розробку та запровадження до змісту освіти майбутніх педагогів гендерних спецкурсів; врахування гендерного підходу як необхідного складника виховної роботи студента/студентки під час виробничої практики.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження формування гендерної культури майбутніх учителів в процесі вивчення педагогічних дисциплін зроблено узагальнюючі висновки.

1. Здійснено аналіз психолого-педагогічної літератури щодо формування гендерної культури майбутніх учителів шляхом опрацювання 116 джерел, що переважно узагальнюють сучасні тенденції розвитку гендерного складника у вітчизняній системі вищої освіти та становлять теоретичне підґрунтя дослідження.

2. Визначено базові поняття проблеми формування гендерної культури майбутніх учителів у процесі вивчення педагогічних дисциплін, а саме «гендер», «культура», «гендерна культура», «гендерна освіта», «гендерне виховання». На підставі чого було визначено сутність цих базових понять в сучасному науково-педагогічному дискурсі. Зокрема, поняття «гендер» в педагогічному аспекті це результат процесу соціалізації, набуття людиною рис, якостей, моделей поведінки, які сформовані суспільством у конкретно-історичний проміжок часу і відображають характер (авторитарний чи егалітарний) політико-економічної та соціально-культурної взаємодії «чоловічого» та «жіночого».

Поділяючи думку сучасних дослідників, що гендерна культура – система історично сформованих, відносно стійких установок, переконань, уявлень, моделей поведінки, що втілюють досвід попередніх поколінь людей, виявляються в діяльності суб'єктів соціально-культурного процесу та забезпечують відтворення гендерного життя суспільства на основі наступності [34, с. 264], вважаємо за необхідне підкреслити, що гендерна культура представляє собою узагальнену ознаку змістовного наповнення життєдіяльності людини, стилю та способу її життя, що виявляється у

сукупності цінностей, якостей, потреб, відносин, взаємодій у міжособистісній, соціальній, професійній діяльності у вимірах гендерного підходу.

3. Охарактеризовано стан сформованості гендерної культури майбутніх учителів, студентів Криворізького державного педагогічного університету шляхом проведення констатуючого етапу педагогічного експерименту. Результати експериментальної роботи дозволяють констатувати недостатню обізнаність респондентів у вивченні та вирішенні проблем гендерного спрямування через нерозуміння сутності цієї проблематики, неправильно сформовані уявлення про міжособистісне спілкування та відносини між статями, наявність у студентської молоді стереотипного мислення. Разом із тим констатовано нестійке усвідомлення необхідності забезпечення гендерної рівності загалом та у освітньому процесі зокрема.

4. Узагальнено зібрані данні і матеріали та запропоновано рекомендації щодо ефективності умов формування гендерної культури майбутніх учителів у процесі вивчення педагогічних дисциплін. Серед організаційно-педагогічних умов, що забезпечують ефективність формування гендерної культури майбутніх вчителів в процесі вивчення педагогічних дисциплін виокремлено:

- актуалізацію гендерного складника у змісті фахових навчальних дисциплін;
- розробку методичного забезпечення гендерної підготовки майбутніх вчителів, спрямованої на формування їх гендерної компетентності;
- збагачення інтерактивної взаємодії майбутніх учителів шляхом оптимального співвідношення активних методів навчання, нестандартних форм і режимів роботи.

Вважаємо за необхідне наголосити, що система вищої (зокрема педагогічної) освіти має сьогодні потужний науково-педагогічний потенціал і працює зі студентською молоддю, яка в майбутньому стане елітою країни і

вестиме за собою інших, тому прищеплення цінностей гендерної рівності молоді, у чиїх руках майбутнє кожної держави вірний шлях до демократичних ідей, до рівності, толерантності, справедливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрова О. Ф. Толерантність як особистісна складова майбутнього вчителя у контексті гуманістичних цінностей. *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*. 2007. № 34. С. 119–123.
2. Андрущенко В. Болонські обрії вищої освіти. *Світогляд*. 2007. № 1. С. 50–54.
3. Аніщук Н. В. Тенденції розвитку інституту конституційно-правового статусу жінок в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.13. Одеса, 2001. 19 с.
4. Басюк Л. Б. Джерельна база дослідження генези змісту підручників з української літератури в гендерному аспекті : до проблеми класифікації. *Гендерна парадигма освітнього простору*. 2016. Вип. 3–4. С. 26–32.
5. Бежан-Волк І. Гендерні дослідження : актуальні проблеми і перспективи розвитку. URL : <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/42969/06-Bezhan-Volk.pdf?sequence=1>.
6. Бем С. Л. Линзы гендера. Трансформация взглядов на проблему неравенства полов. Москва : РОССПЭН, 2004. 336 с.
7. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 1997. Вип. 1. С. 124–128.
8. Бондар Г. Соціокультурні засади концептуалізації гендерної нерівності в українському суспільстві : автореф. дис. ... канд. соц. наук : 22.00.01. Запоріжжя, 2012. 26 с.
9. Болотська О. А. Соціально-педагогічні умови гендерного виховання жінок лідерів у діяльності громадських організацій та рухів : дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.05. Луганськ, 2008. 221 с.
10. Бутурлим Т. І. Формування гендерної культури старшокласників у процесі вивчення української літератури. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2013. Вип. 5. С. 117–122.
11. Бургун І. В. Роль психолого-педагогічних дисциплін у формуванні пізнавальної самостійності студентів в умовах кредитно-модульної

- системи навчання. *Вісник НТУ «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка*. Київ, 2007. № 3 (21). С. 15–19.
12. Власюк О. Структура професійної культури сучасного фахівця. *Наукові записки*. 2008. Вип. 11. С. 29–34.
13. Васильченко О. Формування гендерної культури студентів університету як предмет і об'єкт дослідження. URL : http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2008/ped_2008_1/2008-26-06/vasilchenko.pdf.
14. Вдовчин Т. Я. Обґрунтування організаційно-педагогічних умов для забезпечення навчального процесу майбутніх фахівців у педагогічному університеті. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2013. №34. С. 225–229.
15. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. Ірпінь : ВТФ Перун, 2009. 1736 с.
16. Вихор С. Т. Гендерне виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку : дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.07. Тернопіль, 2005. 268 с.
17. Вихор С. Т. Гендерне виховання: паралелі крізь століття. *Наука і сучасність* : зб. наук. праць. Київ, 2003. Том XLI. С. 82–90.
18. Воронина О. А. Теоретико-методологічні основи гендерних досліджень. Теорія і методологія гендерних досліджень : курс лекцій. Москва : МЦГІ–МВШСЭН–МФФ, 2001. С. 13–106.
19. Гарбуза Т. Професійна підготовка майбутніх учителів іноземної мови в системі дистанційного навчання університетів Великої Британії : дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.04. Київ, 2015. 236 с.
20. Гербут Н. Теоретико-методологічні засади гендерних досліджень. URL : file:///D:/Nzipiend_2012_1_31.pdf.
21. Гендерна педагогіка : хрестоматія : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів / за ред. В. Гайденко. Суми : Університетська книга, 2006. 314 с.

22. Гендерний аналіз українського суспільства / наук. ред. Т. М. Мельник. Київ : ПРООН, 1999. 287 с.
23. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. – 2-ге вид. доп. Київ : Укр. ін.-т соц. дослідж., 2003. 240 с.
24. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія : навч. посіб. Київ : Академія, 2004. 308 с.
25. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Конструювання гендеру в когнітивній парадигмі. *Наукові записки*. 2010. Вип. 14. С. 55–65.
26. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна «матриця» української педагогічної думки. *Гендерна парадигма освітнього простору*. 2017. Вип. 5. С. 8–15.
27. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. 2-ге вид. доп. і випр. Рівне : Волин. обереги, 2011. 519 с.
28. Гриньова В. М. Підготовка майбутніх фахівців у системі вищої педагогічної освіти. *Актуальні питання навчання та виховання особистості* : зб. наук. пр. Харків, 2008. Вип. 2. С. 4–10.
29. Гришак С. М. Підготовка майбутніх спеціалістів соціальної сфери до реалізації ідеї гендерної рівності в професійній діяльності : автореф. дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.05. Луганськ, 2007. 20 с.
30. Гришак С. М. Підготовка майбутніх спеціалістів соціальної сфери до реалізації ідеї гендерної рівності в професійній діяльності : автореф. дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.05. Луганськ, 2007. 20 с.
31. Гук О. Ф. Аналіз поняття «культура поведінки» в гуманітарних науках. URL : file:///D:/apspp_2012_17_25.pdf.
32. Гуцан Т. Г. Педагогічні умови формування готовності майбутніх вчителів економіки до профільного навчання старшокласників. URL : <http://intkonf.org>.
33. Декларація принципів толерантності, схвалена Генеральною асамблеєю ЮНЕСКО на 28й сесії в Парижі 16.11.95 р. *Віче*. № 11 (128). 2002. С. 12–13.

- 34.Дороніна Т. О. Теоретико-методологічні засади гендерної освіти та виховання учнівської молоді : монографія. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2011. 331 с.
35. Донцов А. В. Гуманітаризація освіти як чинник формування гуманістичного мислення фахівця. *Інноваційні технології в навчально-виховному процесі вузу*. Київ, 1996. С. 69–71.
- 36.Дубасенюк О. А., Антонова О. Є. Методика викладання педагогіки : навч. посіб. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 375 с.
- 37.Євтух М. Б., Лузік Е. В., Ладогубець Т. В., Ільїна Т. В. Педагогічна психологія : підруч. Київ : НАУ, 2014. 420 с.
- 38.Єлісеєва Л. Г. Вікова динаміка становлення психологічної статі дитини. *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників психологічних та педагогічних наук* : тези міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 25–26 бер. 2016 р.). Львів, 2016. С. 55–59.
- 39.Жданова-Неділько О. Особистісно-розвивальні орієнтири вивчення педагогічних дисциплін. *Обрії*. 2015. Вип. 1 (40). С. 68–70.
- 40.Жіночі права. Крок за кроком / упоряд. М. Шулер, Д. Томас. Київ : Основи, 1999. 249 с.
- 41.Здравомыслова Е. Введение. Социальная конструкция гендера и гендерная система в России. *Гендерное измерение социальной и политической активности в переходный период*. Санкт–Петербург, 1996. Вып. 4. С. 5–12.
- 42.Згуровський М. З., Сидоренко С. І., Нікітіна І. О. Інформаційна підтримка впровадження гендерної освіти в Україні *Гендер : реалії та перспективи в українському суспільстві*. Київ, 2003. С. 178–179.
- 43.Формування гендерної культури майбутніх вчителів початкових класів. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2015. № 38. С. 95–102.
- 44.Ільїна О. О., Отрошко Т. Ф. Теоретичні аспекти проблеми гендерного виховання в загальноосвітніх установах. URL : [file:///D:/molv_2016_1\(2\)__21.pdf](file:///D:/molv_2016_1(2)__21.pdf).

- 45.Исаев И. Ф., Лысова И. И. Гендерная культура будущего специалиста : лингводидактический. *Международ. журн. эксперимент. образования*. 2001. № 12. С. 14.
- 46.Каган М. С. Общее представление о культуре. Введение в культурологию : курс лекций. Санкт–Петербург : СПбГУ, 2003. С. 6–14.
- 47.Калініна Л. В., Самойлюкевич І. В. Професійно-методична підготовка вчителя іноземної мови у вищому навчальному закладі. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2008. 165 с.
- 48.Кікінежді О. М. Шляхи розвитку гендерної культури сучасного вчителя. *Вісник післядипломної освіти* : зб. наук. праць. 2009. Вип. 11. Ч. 2. С.141–149.
- 49.Кікінежді О. М. Формування гендерної культури молоді: проблеми та перспективи. *Шлях освіти*. 2004. № 1. С. 27–29.
- 50.Клецина И. С. От психологии пола – к гендерным исследованиям в психологии. *Вопросы психологии*. 2003. № 1. С. 61–78.
- 51.Коваліско Н. В., Горбач І. І. Зарубіжний досвід вивчення гендерної організації системи освіти. *Міжнародний науковий форум : соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. Вип. 11. 2012. С. 103–117.
- 52.Коваленко І. А. Традиції та інновації в сучасній українській школі : Концепція НУШ. *Педагогічне Криворіжжя* : педагогічний альманах. Кривий ріг, 2018. Вип. 4. С. 105–106.
53. Коваленко І. А. Історико-педагогічні дослідження з позицій регіонального підходу : проблема поняттєвого визначення. *Педагогіка вищої та середньої школи* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2017. Вип.1 (50). С. 204–210.
- 54.Коваленко І. А. Актуалізація вивчення педагогічної персоналії в сучасній педагогіці. *Розвиток промисловості та суспільства*. Кривий Ріг, 2016. Т. 2. С. 24–25.
- 55.Козловець М. Феномен толерантності у соціокультурному просторі сучасності. *Філософська думка*. 2007. Вип. 6. С. 147–156.

- 56.Котова-Олійник С. В. Гендерні відносини як об'єкт соціально-філософського дослідження. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2012. Вип. 51. С. 132–141.
- 57.Коган Л. Н. Проблемы исследования целостности культуры. *Общие проблемы культуры и культурного строительства*. Москва, 1982. Вып. 2. 16 с.
- 58.Комарова О. Н. Гендерное обучение и воспитание в начальной школе. *Вестник Челябинского государственного педагогического университета*. 2010. Вип. № 6. С. 95–101.
- 59.Кон І. Чоловіки які змінюються у мінливому світі. *Незалежний культурологічний часопис*. 2003. Вип. 27. С. 6–48.
- 60.Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Українська Правнича Фундація : Право. Київ, 1995. 20 с.
- 61.Краткий психологический словарь / сост. Л. А. Карпенко. Ростов на Дону : Феникс, 1998. 512 с.
- 62.Кремень В. Г. Україна : Шлях до себе : Проблеми суспільної трансформації : навч. посіб. для студ. вузів. Київ : [б.в.], 1999. 447 с.
- 63.Кремень В. Г. Освіта і наука України : шляхи модернізації : факти, роздуми, перспективи. Київ : Грамота, 2003. 216 с.
- 64.Кравець В. П. Історія гендерної педагогіки : навч. посіб. Тернопіль : Джура, 2005. 440 с.
- 65.Кравець В. П., Кікінежді О. М. Педагогіка та психологія : гендерний аспект : навч. посіб. Тернопіль : Навч. кн.–Богдан, 2004. 124 с.
- 66.Кравець В. П. Теоретичні проблеми сексуальної педагогіки в Україні. *Гендерна парадигма освітнього простору*. 2017. Вип. 5. С. 27–33.
- 67.Кравець В. П. Гендерна педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. педагогічн. закл. освіти. Тернопіль : Джура. 2003. 416 с.
- 68.Кузьменко В. Виховання толерантності – запорука діалогу культур. *Педагогіка толерантності*. 2004. Вип. 4. С. 11–14.

- 69.Куліш О. О. Гендерні особливості педагогічної культури сучасного вчителя. URL : <http://intkonf.org/kulish-oo-genderni-osoblivosti-pedagogichnoyi-kulturi-suchasnogo-vchitelya/>.
- 70.Лебідь І. Ю. Гендерна педагогіка : навч.-метод. посіб. Кам'янець–Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2015. 130 с.
- 71.Лендрик Л. Гендерна освіта. Теорія і практика. *Виховна робота в технікумах, коледжах з досвіду роботи вищих навчальних закладів*. 2008. Вип.9. С. 167–178.
- 72.Луценко О. А. Гендерна освіта і педагогіка. Основи теорії гендеру : навч. посіб. Київ : [б.в.], 2004. С. 476–503.
- 73.Луценко О. А. Гендерна педагогіка : навч. посіб. Суми : ФОП Цьома С. П., 2018. 304 с.
- 74.Магдюк Л. Алтернативный отчет о выполнении Конвенции ООН о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин в Украине. Подготовлено сетью общественных организаций по инициативе Женского консорциума Украины. Киев : ВОО «Женский консорциум Украины», 2008. 51 с.
- 75.Манько В. М. Дидактичні умови формування у студентів професійно-пізнавального інтересу до спеціальних дисциплін. *Соціалізація особистості*. Київ, 2000. Вип. 2. С. 153–161.
- 76.Маркова Н. В. Педагогічні засади діяльності соціального педагога з формування гендерної культури старшокласників : дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.05. Луганськ, 2010. 208 с.
- 77.Матюшкова С. Д. Проблемы формирования гендерной культуры в учреждениях образования. URL : <http://newsletter.iatp.by|ctr15.htm>.
- 78.Матюшкова С. Д. Гендерные основы образования. URL : <https://lib.vsu.by/xmlui/bitstream/handle/123456789/1682/%8F.pdf?sequence=5&isAllowed=y>.
- 79.Матієнко О. Виховання толерантності починається з учителя. *Рідна школа*. 2005. Вип. 6. С. 29–32.

- 80.Мозгова Л. А. Гендерна складова методики навчання української літератури у старшій школі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2010. 20 с.
- 81.Морозова О. Е. Толерантность как принцип регуляции гендерных отношений : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 09.00.11. Москва, 2008. 30 с.
- 82.Нежинська О. О. Особливості та чинники гендерної компетентності керівників освітніх організацій в умовах післядипломної педагогічної освіти. URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.
- 83.Ничкало Н. Г. Розвиток професійної освіти і навчання в контексті європейської інтеграції. *Педагогіка і психологія : вісник АПН України*. Київ, 2008. № 1 (58). С. 57–70.
- 84.Нормативно-методичні основи гендерних перетворень. Київ : Логос, 2005. С. 165.
- 85.Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа. *Вопросы экономики*. 1997. № 3. С. 6–17.
- 86.Олійник В. В. Гендерний підхід в управлінні загальноосвітніми навчальними закладами: навч. посіб. Київ : Логос, 2004. 212 с.
- 87.Оцінка гендерних питань в УКРАЇНІ. Міжнародний банк реконструкції та розвитку. URL : <http://hvylya.net/analytics/society/genderna-politika-v-ukrayini-skladniy-shlyah-vid-deklaratsiy-do-pozitivnih-diy.html>.
- 88.Павлущенко Н. Педагогічні аспекти гендерного виховання дітей молодшого шкільного віку. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2009. Вип. 468. С. 176–183.
- 89.Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій : навч. посіб. / за ред. О. М. Пехота. Київ : В-во А.С.К., 2003. 240 с.
- 90.Пірен М., Грицяк Н., Василевська Т., Іваницька О. Гендерні аспекти державної служби: монографія. Київ : Вид-во Соломії Павличенко «Основи», 2002. 335 с.

91. Пекінська декларація. Прийнята на четвертий Всесвітній конференції зі становища жінок 15 вересня 1995 року. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_507.
92. Попова Л. В. Гендерные аспекты самореализации личности : уч. пособ. Киев : Прометей, 1996. 42 с.
93. Практикум по гендерной психологии / под. ред. И. С. Клециной. Санкт–Петербург : Питер, 2003. 479 с.
94. Савельев Ю. Б. Взаємодія субкультур як фактор соціокультурного розвитку : автореф. дис. .... канд. філос. Наук : 09.00.03. Київ, 1997. 26 с.
95. Святненко І. Гендерна культура як соціологічний концепт : до постановки проблеми. *Соціологія. Грани*. 2015. Вип. 10. С. 103–108.
96. Сембрат А. Л. Історія виникнення гендерних досліджень в педагогічній науці. URL : file:///D:/molv_2016_7_109.pdf.
97. Синякова В. Б. Соціально-педагогічний і психологічний супровід гендерного виховання школярів. URL : file:///D:/Nvuuped_2016_2_63.pdf.
98. Соколов Э. В. Понятие, сущность и основные функции культуры : уч. пособ. Ленинград, 1989. С. 83.
99. Степин В. С. Культура. *Вопросы философии*. 1999. Вип. 8. С. 61–71.
100. Соціологія : словник термінів і понять / за заг. ред. М. А. Козловця. Житомир : Волинь, 2003. 236 с.
101. Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти. *Освіта : гендерний вимір – 2021*. URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/>.
102. Словник гендерних термінів / укл. З. В. Шевченко. URL : <http://a-z-gender.net/ua/genderna-kultura.html>.
103. Терзі П. П. Формування гендерної культури студентів вищих технічних навчальних закладів : дис. ... канд. педагог. наук : 13.00.04. Одеса, 2007. 236 с.
104. Тернавська Т. А. Дослідження пізнавальної діяльності студентів ВНЗ у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін. URL : http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/files/25_3.pdf.

105. Трифонов Е. В. Пневмапсихосоматология человека. URL : <http://www.tryphonov.ru/tryphonov6/terms6/profact.htm#0>.
106. Фіногєєва Т. Є. Педагогічні дисципліни як системо утворювальний елемент у змісті інженерно-педагогічної освіти. *Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова : творча особистість учителя : проблеми теорії і практики*. Київ, 2013. Вип. 22. С. 175–179.
107. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедия / голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
108. Философский энциклопедический словарь / за ред. Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. Москва : Сов. энцикл., 1983. 840 с.
109. Філіпчук Г. Г. Культурологічна основа сучасної освіти. *Педагогічна і психологічна науки в Україні (до 15-річчя АПН України)*. Київ, 2007. Т. 2. С. 37–45.
110. Цокур О. С., Іванова І. В. Основи гендерного виховання. Гендерний розвиток у суспільстві : конспекти лекцій. Київ : [б.в.], 2005. С. 183–223.
111. Чижевський Б. Г. Організаційно-педагогічні умови становлення ліцеїв в Україні. Київ : Інститут педагогіки АПН України, 1996. 249 с.
112. Шевченко А. М. Гендерне виховання молодших школярів в умовах сучасної загальноосвітньої школи. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2013. Вип. 55. С. 195–203.
113. Штепа О. Г. Дидактична взаємодія в системі вивчення педагогічних дисциплін у ВНЗ. *Витоки педагогічної майстерності*. Полтава, 2011. С. 326–332.
114. Юда Л. А. Гендерні аспекти у виховній роботі загальноосвітньої школи. *Вісник*. 2016. Вип. 133. С. 264–267.
115. Юр'єва О. Ю. Гендерний підхід в освіті: історія та сучасність. *Наукові записки*. 2010. Вип. 15. С. 264–272.

116. Ярская-Смирнова Е. Р. Гендерная социализация в системе образования : скрытый учеб. план. *Международный альманах гендерных исследований*. Минск Минск, 2000. № 5. С. 6–9.

ДОДАТКИ
ДОДАТОК А

Концепт «культура» в науково-педагогічному дискурсі

№ з/п	Автор / джерело	Визначення
1	2	3
1.	<p>Власюк О. Структура професійної культури сучасного фахівця. <i>Наукові записки. Серія «Психологія»</i>. 2008. Вип.11. С. 29–34.</p>	<p>Для людини, яка розвивається, культура являє собою і безпосередню форму існування (життя, спілкування), і підставу для самоствердження, для свідомого самовдосконалення.</p> <p>Культура людини утверджується як комплекс якостей, які людина виробила в собі власними зусиллями, і вона є проявом людської самосвідомості.</p>
2.	<p>Гук О. Ф. Аналіз поняття «культура поведінки» в гуманітарних науках. URL : file:///D:/apspp_2012_17_25.pdf.</p>	<p>Культура – це сфера становлення, розвитку, соціалізації людини, вона відображає досягнення людства і є умовою подальшого розвитку суспільства.</p> <p>Культура виконує освітню, виховну і комунікативну функції. Будучи засобом соціального впливу, культура забезпечує освоєння, перетворення навколишньої дійсності, тобто виконує функції інтеграції і диференціації суспільства</p>
3.	<p>Каган М. Общее представление о культуре. Введение в культурологию : курс лекций. Санкт–</p>	<p>Існує декілька підходів щодо розуміння поняття культура: аксіологічний, діяльнісний та семіотичний. Аксіологічний - базується на розумінні культури як сукупності позитивних цінностей, що створенні людством у процесі розвитку. Діяльнісний - на відмежуванні явищ</p>

	<p>Петербург : СПбГУ, 2003. С. 6–14.</p>	<p>культури від явищ природи та розумінні культури як людської діяльності (процесу та результату). Семіотичний – на ототожненні культури із системою мов, які зберігають інформацію та передають її від одного покоління іншому.</p>
4.	<p>Коган Л. Н. Проблемы исследования целостности культуры. <i>Общие проблемы культуры и культурного строительства</i>. Москва, 1982. Вып. 2. 16 с.</p>	<p>Сутність культури проявляється в діяльності, а не в сукупності досягнень і цінностей, накопичених людством в процесі історичного розвитку;</p> <p>культура - не самостійна соціальна сфера, а наскрізна характеристика всієї соціальної системи, і в будь-якому громадському явищі існує його специфічний культурний аспект;</p> <p>основна соціальна функція культури - людинотворчість, тобто людська особистість - абсолютний об'єктивний та суб'єктивний предмет культури. Головна мета культури - формування певного типу особистості.</p>
5.	<p>Соколов Э.В. Понятие, сущность и основные функции культуры: учеб.пособие. Ленинград, 1989. С. 83.</p>	<p>Культура це інформаційна програма діяльності, системи архетипів, згідно з якою здійснюється та відтворюється весь організований процес життя</p>
6.	<p>Соціологія: словник термінів і понять / за заг. ред. М. А. Козловця. Житомир : Волинь, 2003. 236 с.</p>	<p>Культура – це соціальний механізм взаємодії особистості, спільноти з середовищем існування, які забезпечують передачу досвіду та розвиток перетворюючої діяльності.</p>

		Культура – це цінності, переконання, зразки, норми поведінки, притаманні певній соціальній групі, певному суспільству .
7.	Степин В. С. Культура. <i>Вопросы философии.</i> 1999. Вип. 8. С. 61–71.	Культура - система понадбіологічних програм людської життєдіяльності (діяльності, поведінки, спілкування), що історично змінюється та забезпечує відтворення та зміни форм соціального життя. Культура це спосіб життя, який успадковується від покоління до покоління.
8.	Філософський енциклопедичний словник : энциклопедия / за заг. ред. Г. С. Київ : Абрис, 2002. 742 с.	Культура – сукупність досягнень суспільства в його матеріальному і духовному розвитку, що використовуються суспільством, що становлять культурні традиції що служать подальшому прогресу людства.
9.	Філіпчук Г. Г. Культурологічна основа сучасної освіти. <i>Педагог. і психоло. науки в Україні (до 15-річчя АПН України).</i> Київ : Педагогічна думка, 2007. Т.2. С. 37–45.	Культура – народжене суспільством, властиве суспільству соціальне явище, що відбиває його якісну характеристику та збагачує духовне життя людини; Культура – процес творчої діяльності людини, спрямованої на пізнання навколишнього світу і самої людини у цьому світі, на отримання об’єктивної і достовірної інформації про світ, де головну роль грає наука і мистецтво; Культура – покликана допомогти людині не тільки пізнати світ й саму себе, але й визначити своє місце в світі, світоглядні установки; Культура, створюючи необхідні для орієнтації людини у світі норми поведінки та оцінки,

		<p>забезпечує регулювання соціальних відносин людей;</p> <p>Культура виступає як потужний фактор формування людських сутнісних сил, формування людини в людині, перетворення її природних захоплень, потреб, емоцій в справжні людські. Саме у цьому полягає її гуманістичний зміст.</p>
--	--	--

ДОДАТОК Б
**КОНЦЕПТ «ГЕНДЕРНА КУЛЬТУРА» В НАУКОВО-
 ПЕДАГОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ**

№ з/п	Автор/джерело	Визначення
1	2	3
1.	Васильченко О. Формування гендерної культури студентів університету як предмет і об'єкт дослідження. URL : http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2008/ped_2008_1/2008-26-06/vasilchenko.pdf .	Гендерна культура – це складова спеціалізованої культури, що є результатом впливу на особистість конкретних людей, які займаються проблемами міжособистісних відносин професійно, та виявляється в усвідомленні мотивів, потреб, цінностей, знань, поведінки, пов'язаних із відносинами між представниками чоловічої і жіночої статі.
2.	Дороніна Т. О. Теоретико-методологічні засади гендерної освіти та виховання учнівської молоді.: монографія; НАПН, Інститут вищої освіти, КДПУ, МОНМС України. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2011. 331 с.	Гендерна культура – система історично сформованих, відносно стійких установок, переконань, уявлень, моделей поведінки, що втілюють досвід попередніх поколінь людей, виявляються в діяльності суб'єктів соціально-культурного процесу та забезпечують відтворення гендерного життя суспільства на основі наступності.
3.	Кікінежді О. М. Формування гендерної культури молоді: проблеми та перспективи. <i>Шлях освіти</i> . 2004. № 1. С. 27–29.	Гендерна культура – це система соціально-економічних, правових та етнопсихологічних умов існування суспільства, що сприяють становленню чоловіка та жінки як рівних соціальних істот.

4.	<p>Луценко О. А. Гендерна педагогіка : навч. посіб. Суми : ФОП Цьома С. П., 2018. 304 с.</p>	<p>Гендерна культура представляє собою узагальнену ознаку змістовного наповнення життєдіяльності людини, стилю та способу її життя, що виявляється у сукупності цінностей, якостей, потреб, відносин, взаємодій у міжособистісній, соціальній, професійній діяльності у вимірах гендерного підходу.</p> <p>Гендерна культура є показником сформованості антидискремінаційних та антисексистських установок і базується на усвідомленні і прийнятті гендерної рівності прав і можливостей індивідів в різних сферах життєдіяльності.</p>
5.	<p>Матюшкова С. Д. Проблемы формирования гендерной культуры в учреждениях образования. URL : http://newsletter.iatp.by ctr15.htm</p>	<p>Гендерна культура класифікується:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) за психологічними проявами – фемінна, маскулінна, андрогінна; 2) за формою прояву – жіноча, чоловіча, безстатева тощо; 3) за владними відносинами – матриархатна, патріархатна, біархатна (егалітарна, партнерська)
6.	<p>Нежинська О. О. Особливості та чинники гендерної компетентності керівників освітніх організацій в умовах післядипломної педагогічної освіти. URL : /http://irbis-</p>	<p>Гендерна культура як частина загальної культури людини її індивідуально-особистісна характеристика містить гендерні компетентності, гендерну картину світу, специфічні ціннісні орієнтації, а також певні моделі поведінки.</p>

	nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe .	
7.	Павлущенко Н. Педагогічні аспекти гендерного виховання дітей молодшого шкільного віку. Науковий вісник Чернівецького університету. 2009. Вип. 468. С. 176–183.	Гендерна культура молодшого школяра являє собою формування у дітей уявлень про життєве призначення чоловіків і жінок (їхня соціальна рівноправність, присутність позитивних якостей мужності і жіночності в кожній особистості).
8.	Святненко І. Гендерна культура як соціологічний концепт: до постановки проблеми. <i>Соціологія. Грані</i> . 2015. Вип. 10. С. 103–108.	Гендерна культура розглядається як сукупність соціокультурних образів-уявлень щодо приписування чоловічого та жіночого (маскулінного та фемінного) чоловікам і жінкам як носіям певної біологічної статі щодо їх духовно-ціннісної значущості в суспільстві, можливих статусно-рольових комплексів, які визначаються з контенту цієї значущості, нормативно-прийнятних (та девіантних) для культурної системи соціо-психічних стереотипів (патернів) свідомісної та поведінкової сфери та особливостей тіла та тілесності різних гендерних груп.
9.	Словник гендерних термінів / укл. З. В. Шевченко. URL : http://a-z-gender.net/ua/genderna-kultura.html .	Гендерна культура як і загальна культура має свою структуру, котра містить наступні компоненти: – когнітивний; – емоційно-ціннісний; – поведінковий.

10.	Понятійний апарат гендерного аналізу. URL : http:// www. gendercenter.org.ua / htdocs/ slovník.htm .	Гендерна культура – сукупність статево-рольових цінностей у суспільних сферах буття та відповідних потреб, інтересів і форм діяльності, зумовлених суспільним устроєм та пов’язаних із ним інституціями.
------------	--	--

ДОДАТОК В

Анкета для групи експертів

1. Як Ви вважаєте чи потрібно запроваджувати в навчально-виховний процес заходи направлені на формування гендерної культури студентів? (підкресліть Вашу відповідь або напишіть іншу).

- Так, потрібно;
- Не існує такої необхідності;
- Складно відповісти;
- Інша відповідь _____

2. Чи потрібно вносити до програм з соціально-гуманітарних дисциплін гендерну тематику? (підкресліть Вашу відповідь або напишіть іншу).

- Так, потрібно;
- Не існує такої необхідності;
- Складно відповісти;
- Інша відповідь _____

3. Ваше ставлення до включення в навчально-виховний процес спецкурсів, семінарів, тренінгів та ін., направлених на формування гендерної культури студентської молоді? (підкресліть Вашу відповідь або напишіть іншу).

- Так, потрібно;
- Не існує такої необхідності;
- Складно відповісти;
- Інша відповідь _____

4. Які на Вашу думку заходи і методи спрямовані на формування гендерної культури студентів будуть найбільш ефективними? (напишіть Вашу відповідь).

---

5. Як Ви оцінюєте свої здібності, щодо впровадження на професійному рівні, гендерного підходу в навчально-виховний процес? (підкресліть Вашу відповідь).

– Маю здібності;

– Не маю здібностей.

6. Як Ви вважаєте які цілі будуть досягнені після впровадження гендерного підходу в навчально-виховний процес? (напишіть Вашу відповідь).

ДОДАТОК Г

Діагностика рівня сформованості гендерної культури сучасної студентської молоді

I. Розкрийте сутність поняття «гендер»:

- 1) це статева різниця між чоловіком і жінкою;
- 2) це соціальні стосунки між чоловіками та жінками, що конструюються інститутами суспільства;
- 3) це наука, що вивчає взаємовідносини між статями;
- 4) це соціальна нерівність чоловіків і жінок;
- 5) складно відповісти.

*Підкресліть правильну на Вашу думку відповідь.

II. Розкрийте сутність поняття «гендерна культура»:

- 1) сукупність статевої цінностей у суспільних сферах буття;
- 2) система історично сформованих, стійких установок, що втілюють досвід попередніх поколінь людей, та відтворюють гендерне життя суспільства на основі наступності;
- 3) частина загальної культури людини яка підкреслює відмінність між статями та нерівність чоловіків і жінок;
- 4) складно відповісти.

*Підкресліть правильну на Вашу думку відповідь.

III. Які нормативно-правові документи забезпечують впровадження гендерної рівності в суспільстві?

Напишіть Вашу відповідь _____

IV. Визначте важливість джерел отримання інформації стосовно гендерних питань за п'ятибальною шкалою, від 1 до 5 залежності від ступеня впливу джерела отримання інформації. Ранг – 5 за джерело найбільш дієве.

- Сім'я –
- Навчальний заклад –
- Засоби масової інформації –
- Соціальні інтернет-мережі –
- Власні спостереження, особистий досвід –

V. Які, на Вашу думку, труднощі існують в забезпеченні рівних можливостей жінок і чоловіків у сучасному суспільстві?

(Визначте труднощі за чотирибальною шкалою, від 1 до 4. Ранг – 4 найбільша з труднощів).

- 1) Наявність гендерно усталених стереотипів у свідомості жінок і чоловіків; Ранг __
- 2) Недостатність гендерно спрямованої нормативно-законодавчої бази; Ранг ____
- 3) Небажання чоловіків або жінок бути рівними; Ранг _____
- 4) Труднощів не існує; Ранг ____

VI. Як Ви вважаєте, чи необхідно студентській молоді володіти гендерними знаннями про чоловіків і жінок та їхні соціальні проблеми?

- 1) Так;
- 2) Ні;
- 3) Складно відповісти.

VII. Назвіть які найбільш важливі питання гендерної тематики Ви хотіли з'ясувати? (напишіть аргументовану відповідь).

VIII. Які чинники мали вплив на формування Вашого ставлення до осіб протилежної статі? (+/-)

- 1) Під впливом батьків (виховання в сім'ї)_____
- 2) Під впливом соціуму_____
- 3) У процесі навчання в закладах освіти_____
- 4) Під впливом ЗМІ_____
- 5) Власні спостереження, особистий досвід _____
- 6) У процесі спілкування з протилежною статтю_____
- 7) Складно відповісти_____

IX. Чи готові Ви до продуктивного мислення та пошуку оптимальних шляхів рішення питань гендерної рівності чоловіків і жінок? (Оцініть себе виставивши бали від меншого 1 до більшого 3)

- 1) Адекватно оцінюю іншого (незалежно від статі) _____
- 2) Об'єктивно ставлюсь до кожного (незалежно від статі) _____
- 3 Володію самоаналізом (маю здатність до самооцінки)_____

У якій із перерахованих галузей найбільш успішно може себе реалізувати чоловік та жінка? (проставте бали від 1 до 6 в залежності від успішності реалізації жінки або чоловіка в тій чи іншій галузі. Бал – 6 за галузь найбільш успішну).

Галузь діяльності	Жінки	Чоловіки
Сім'я		
Освіта/наука		

Політика, громадська діяльність		
Економіка		
Медицина		
Приватний бізнес		

XI. Оберіть модель стосунків яка буде притаманна для Вашої майбутньої сім'ї.
(Підкресліть відповідь)

- 1) Патріархат;
- 2) Матріархат;
- 3) Егалітарна;
- 4) Ускладнююсь відповіді.

XII. Чи має бути однаковим зміст праці та заробітна плата чоловіків і жінок?
(Дайте аргументовану відповідь)

XIII. Ви брали участь у заходах, пов'язаних із забезпеченням гендерної рівності? Якщо ні, то чи бажаєте долучитись до вищезазначених заходів?